

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski Fakultet
Ivana Lučića 3, Zagreb

Diplomski rad

**Epigrafički spomenici na
južnodalmatinskim otocima u ranom
srednjem vijeku**

mentor: dr.sc. Mirjana Matijević Sokol

student: Ivanka Brajčić

Zagreb, 2016.

Sadržaj

Uvod	2
Epigrafika kao „arhiv u kamenu“	2
Povijesno-prostorni okvir	2
Klasifikacija epigrafičkih spomenika	2
Epigrafički spomenici na južnodalmatinskim otocima u ranom srednjem vijeku.....	2
Majsan	2
Lopud	2
Lopudski relikvijar	2
Spiridonova oltarna ograda	2
Koločep	2
Oltarna ograda sa Koločepa	2
Lokrum	2
Epitaf nadbiskupa Vitala na Lokrumu	2
Sveti Andrija kod Dubrovnika	2
Nadvratnik sa sv. Andrije kod Dubrovnika	2
Zaključak	2
Literatura:	2

Uvod

Dalmacija kao i cijeli primorski pojas Jadrana predstavlja arheološki osobito bogato područje već od najranijih vremena. Jednako tako svjedoči najdužoj tradiciji urbanog života u Hrvatskoj. Možemo si dozvoliti pretpostavku da upravo radi širine i obilja arheoloških nalazišta poneki dijelovi Dalmacije kao i čitave Hrvatske još nisu dovoljno istraženi. Jedno takvo područje upravo jesu južnodalmatinski otoci stoga namjera ovog rada je sakupiti rijedak materijal na temu epigrafičkih spomenika ranog srednjeg vijeka i ukazati na njegovu vrijednost. Količinski malen ali možda upravo zato dragocjeniji jer nam ukazuje na društvene i povijesne događaje od 6. do 12. stoljeća na tom relativno malenom području. Zanimljivost predstavlja da nisam pronašla nikakav artefakt koji ulazi u moju u temu na većim otocima južne Dalmacije (Korčula, Lastovo, Mljet) već je skoro sav materijal vezan za Elefitske otoke.

Sama struktura rada prati strukturu knjige V. Delonge „Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj“ koja mi je služila kao predložak i osnovna stručna literaturu pri pisanju i istraživanju diplomskog rada.

Rad je generalno podijeljen na četiri veće cjeline:

U prvom dijelu želja mi je bila ukazati na glavne odlike i važnost epigrafike i epigrafičkih spomenika za istraživanje povijesti općenito, sa osobitim naglaskom na epigrafiku našeg podneblja u ranom srednjem vijeku. U tom dijelu u kratkim crtama opisujem i razvoj hrvatske epigrafike.

Drugi dio rada pokušava ocrtati povijesne, društvene i geografske prilike hrvatskoga područja u ranom srednjem vijeku.

Treći dio bavi se klasifikacijom epigrafičkih spomenika, njihovom funkcijom i razvojem epigrafike.

Zadnji dio popisuje epigrafičke spomenike južnodalmatinskih otoka u ranom srednjem vijeku poredanih po pretpostavljenom vremenu nastanka i lokaciji.

Literatura koja je korištena za pisanje rada najvećim dijelom sastoji se od knjiga i članka domaćih autora koji se bave arheologijom, poviješću umjetnosti, povijesti, geografijom i arhitekturom.

Epigrafika kao „arhiv u kamenu“

Srednjovjekovna epigrafička baština istočnog dijela Jadrana predstavlja prvorazrednu izvornu građu za proučavanje društvenog, kulturnog i duhovnog života ranosrednjovjekovne civilizacije. Hrvatska srednjovjekovna epigrafika ocrta baštinu trojezične i tropismene kulture; latinsko-latiničke, slavensko- glagoljičke i manjim dijelom zapadno-ćiriličke. Najstariji spomenici u Hrvata pisani su latinskim jezikom u 9. stoljeću , dok se glagoljički i zapadno-ćirilički javljaju tek u drugoj polovini 11. stoljeća. Osobito značajni su natpisi latinskog jezičnog porijekla na tlu ranovjekovne Hrvatske koji se ističu kao poseban fenomen u kulturnom nasljeđu svih Slavena. Natpisi latinske jezične provenijencije iz sloja starije hrvatske epigrafike izravna su materijalna i pisana svjedočanstva o stupnju kulturnog dometa jedne povijesne epohe. Ž. Rapanić odlično obuhvaća problematiku kada kaže : „U razmatranju umjetnosti predromanike i samog predromaničkog doba u cjelini valja uključiti , koliko je to danas moguće, i društvene, i vjerske, i političke razloge koji su neku produkciju uvjetovali i usmjeravali“. ¹ Pri tome bi istraživanje crkvene povijesti, pripadnost i jurisdikcija biskupija, njihovo prodiranje u zaleđe bile tema koje bi trebalo najprije obraditi. Umjetnost ranog srednjeg vijeka hrvatskih zemalja ne smijemo promatrati kao izdvojeni fenomen nego kao dio općeg procesa razvitka europskog graditeljstva i skulpture stoga u istraživanje same hrvatske epigrafike treba uključiti i nove spoznaje i rezultate inozemne znanosti.

Jadranska obala kao prostor na kojemu se sučeljavaju dvije povijesne epohe; antička i srednjovjekovna, prostor različitih etničkih populacija i kultura, te kulturnih utjecaja predstavlja i danas veliki izazov za istraživače hrvatskog srednjovjekovlja. Posebnosti dalmatinske predromanike u takvu svijetlu još više iskaču u prvi plan i daju tom stvaralaštvu zanimljiv pečat originalnosti i u europskim razmjerima.

---

¹ Željko Rapanić: Predromaničko doba u Dalmaciji, Logos, Split, 1987, str 9

Opće zanimanje za epigrafičku baštinu Dalmacije počinje u doba humanizma i renesanse prateći tadašnja evropska strujanja ponovne afirmacije antike i njenih dosega. Dalmacija kao područje bogate antičke baštine se nameće kao osobito zanimljiv prostor istraživanja antičke epigrafike na čijoj se tradiciji i obrascima nastavlja i ranosrednjovjekovna epigrafika.

U 17. stoljeću javlja se niz domaćih djelatnika kulture hrvatskog baroka okupljenih oko povjesničara Ivana Lucića (Johannes Lucius) , začetnika hrvatske kritičke historiografije, čiji interes i dalje je usmjeren prvenstveno antičkim spomenicima.

Novi jači zamah nacionalna historiografija dobiva početkom 19. stoljeća pripojenjem Dalmacije Austriji kada raste zanimanje za arheološku i povijesnu baštinu. Utemeljenjem Arheološkog muzeja u Splitu, 1821. godine obilježena je nova faza u povijesti istraživanja arheološke i epigrafičke baštine Dalmacije. Buđenjem hrvatske nacionalne svijesti šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća pojačava se proučavanje epigrafičke baštine, a krajem istoga stoljeća epigrafikom se bave znameniti povjesničari među kojima su najpoznatiji Ivan Kukuljević –Sakcinski, F. Rački, T. Smičiklas.

Pronalazak ranosrednjovjekovnih epigrafičkih spomenika s kninskog područja otkriva novo bogatstvo srednjovjekovne nacionalne arheologije pa tako i iznimno bogate epigrafike najstarije hrvatske prošlosti. Epigrafička i arheološka građa ranog srednjeg vijeka iz okolice Solina i Splita, na prvom mjestu natpis s imenom kneza Trpimira, nađen 1891. godine, u Solinskim Rižinicama, povod su utemeljenju „Bihaća“-hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti (1894). Najveće zasluge za doprinos upoznavanju ranokršćanske i starohrvatske povijesti na području Dalmacije, nesumnjivo dugujemo don Frani Buliću koji i danas predstavlja prvo ime hrvatske arheologije.

Bazirani na postignućima prethodnog doba, između dva rata, javlja se niz povjesničara koji svoj rad temelje na novim , modernim, pozitivističkim, znanstveno utemeljenim metodama pri proučavanju nacionalne historiografije, arheologije i povijesti umjetnosti. Među njima treba istaknuti F. Šišića, M. Baradu i Lj. Karamana.

Nakon drugog svjetskog rata, vršena su sustavna terenska arheološka istraživanja na cijelom području Hrvatske, a osobito Dalmacije koja su rezultirala novom epigrafičkom građom koja je dodatno obogatila korpus hrvatske povijesti.

U najnovije vrijeme najznačajniji obol hrvatskoj medievistici i epigrafici predstavlja knjiga „Latinski epigrafički spomenici u ranovjekovnoj Hrvatskoj“ (1996) V. Delonge koja je prepoznala potrebu kompiliranja i cjelovite interpretacije prikupljene starohrvatske epigrafičke građe, te tako omogućila lakše proučavanje hrvatske povijesti.

Pojava i razvitak latinske epigrafike usko su vezani uz opće društveno-povijesne i kulturno-civilizacijske tijekove na istočnom Jadranu i širem zapadnoeuropskom prostoru. Jadranska obala predstavlja važnu sponu između dviju dominantnih struja; bizantskog Istoka i karolinškog Zapada u koji sada ulazi novi element – slavenski narodi. Oba ta prostora, onaj bizantski (romanski) i onaj slavenski, valja promatrati jedinstveno, jer tadašnje političke granice nisu predstavljale neku bitnu prepreku vjerskim i kulturnim strujanjima a također ni etničkim miješanjima. Tijekom ranog srednjeg vijeka unosili su novi narodi u ostatke antičke civilizacije tradicije svoga rodovsko-plemenskog uređenja, pa tadašnja Europa postaje svojevrsni konglomerat oprečnih kasnoantičkih i novonadošlih društvenih, kulturnih i gospodarskih komponenti koje tijekom vremena u međusobnom prožimanju doživljavaju novu kvalitativnu preobrazbu.

Unatoč dubokim povijesnim promjenama, izazvanim etničkim kretanjima i novim društveno-političkim prestrukturiranjima u cijeloj tadašnjoj Europi na razmeđu antike i srednjega vijeka, višestoljetna tradicija latiniteta se nastavlja kao neizbrisiva jezična i duhovna baština kristijaniziranih starosjedilačkih slojeva. Smatram da Ž. Rapanić u članku „Donare et dicare“ ispravno naglašava dvije glavne premise:² prvu – hrvatski teritorij zajedno s bizantskom Dalmacijom ne smije se u ranom vijeku promatrati kao neku daleku i neinteresantnu periferiju u kojoj se gotovo ništa ne događa, već kao područje na kojem se dodiruju i sukobljavaju raznoliki interesi i utjecaju, istoka i zapada.² Od naročite je važnosti, napokon, i činjenica da se za političku opredijeljenost hrvatske države brinu velike sile toga doba: Franačka, Bizant i rimski

---

² Željko Rapanić: Donare et dicare (o darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku), Starohrvatska prosvjeta, 14/1984, Split

papa. Druga premisa se tiče svakodnevnoga života starosjedioca i doseljenika. Slavenske provale i hrvatska kolonizacija nisu drastično prekinule civilnu i crkvenu organizaciju u primorski i otočnim gradovima na istočnoj obali Jadrana niti su na njih bitnije utjecali. Oni i dalje nastavljaju egzistirati kao dio iste političke vlasti Istočnoga carstva.

Ulogu latinske epigrafike kao kohezijske sile najbolje objašnjava sljedeći citat: „ U tom ranosrednjovjekovnom okružju sjedinjenih „kristijaniziranih barbara i barbariziranih kršćana“, epigrafika ostaje, kao što je bila i u antici: neizbježni izraz u sferi latinske pismenosti i ideološko-vjerskog koncepta.“³

Epigrafika ranog srednjeg vijeka temelji se, u okviru općeg društvenog i duhovno-vjerskog koncepta, na latinitetu kao sastavnom dijelu pismenosti i duhovnosti toga doba.

Latinska epigrafika se nastavlja na tradiciju kasnoantičkog latiniteta u Franaka, Langobarda, Vizigota, a također i u mediteranskom krugu slavenskih istočnojadranskih Sklavinja: Hrvata, Zahumljana i rjeđe u donjopanonskoj kneževini Ljudevita Posavskog. Ulaskom u krug latinske duhovnosti, Hrvati prihvaćaju latinski jezik kao sredstvo vjerskog komuniciranja sa Europom kojoj će, usvojivši kršćanstvo po zapadnom obredu, nadalje i pripadati.

Svaka pismenost u ranom srednjem vijeku bila je iznimno rijetka, i ograničena na više privilegirane slojeve srednjovjekovnog društva, stoga postavljanje natpisa predstavlja povlasticu državnog vrha i viših slojeva društva. Predromanička umjetnost u Dalmaciji nije zasebna tvorevina samo Hrvata, već je nastala u sprezi i prožimanju autohtonog stanovništva s doseljenicima. Prvi su najčešće bili prenosioci tradicije kasne antike, kulturne baštine tla, dok su drugi vrlo često bili investitori. Kršćanska svijest o Bogu dobila je i kod barbara relativno brzo, odmah po njihovu pokrštavanju, status doktrinarnog, službenog vjerovanja, dakako, u prvom redu kod viših društvenih slojeva. Bogataš mora iskazati svoj izuzetan položaj i status svojim suvremenicima, sugrađanima ili suplemenicima, narodu kojim vlada . On pokušava simbolično umoliti višu silu zavjetnim darovima uz molitvu. Donator bilježi i svoje ime, i imena svoje

---

³ Vedrana Delonga: Latinski epigrafički spomenici u ranovjekovnoj Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika-Split, Split, 1996

žene i djece, daje naslikati sebe sama pred svojim dobročiniteljem ili zaštitnikom. Sve to mora biti javno, dostupno svima koji su dio njegove okoline. Sadržaji uklesanih natpisa uglavnom su slični, većinom stvarani kao kratki komunikacijski tekstovi između viših svjetovnih i crkvenih društvenih struktura s jedne i puka s druge strane.

U našem konkretnom slučaju radi se o individualnim pothvatima viših društvenih slojeva, hrvatskih knezova (*duces*) ili župana (*iupanes*), te gradskog patricijata u bizantskim gradovima, koji su zabilježeni na dalmatinskom epigrafskom materijalu. Istodobno Hrvati postavljaju temelje svojoj kulturi i umjetnosti, jer se tada nazire i karakteristična pismenost i posebno graditeljstvo sa skulpturom a istodobno afirmira i država, i prostor, i jezik.

Ranosrednjovjekovnu epigrafiku obilježava i jedan od najbitnijih aspekata duhovnog života ljudi onog doba a to je religioznost. Tijekom čitavog srednjeg vijeka kršćanska religiozna svijest određivala je smjerove i razvitak latinske epigrafike, pa je sukladno tome i u ranom srednjem vijeku potpuno u službi izražavanja vjere. Epigrafički podaci o crkvenim dedikantima stoje u uskoj vezi s ukupnim kretanjima u Crkvi, poglavito s razvitkom i širenjem benediktinskog redovništva na Zapadu i u našim krajevima. Benediktinci su bili važan čimbenik u crkvenoj povijesti i kulturi Hrvata u ranom srednjem vijeku pridonijevši uspostavi i učvršćivanju veze Hrvatske s civilizacijskim krugom zapadnog kršćanstva. Prvi benediktinci u hrvatskim krajevima obnavljaju i osnažuju latinsku liturgijsku tradiciju, donose prvi sloj monumentalne arhitekture bazikalnog zapadnjačkog tipa i dalmatinske majstore upoznaju sa finijom tehnikom obrade kamena. Donose k nama i beneventansko pismo, koje je do 8. stoljeća prevladavalo u našim samostanima i kojim je pisala i kancelarija hrvatskih vladara. I. Ostojić tvrdi da postoje dokazi da su se koncem 11. stoljeća benediktinci i benediktinke nalazile na četrdesetak mjesta po raznim našim krajevima.⁴

Jedno od ključnih pitanja vezanih sa ranosrednjovjekovnu epigrafiku je pitanje klesarskih radionica, njihovom osebujnom stilu, kvaliteti i vrsti motiva te rasprostranjenosti njihovih djela.

---

⁴ Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, svezak I i svezak II, Benediktinki priorat-Tkon (kod Zadra), Split, 1964

Tijekom 6. stoljeća u naše prostore stizali su već gotovi mramorni proizvodi iz grčkih kamenoloma, dok se kasnije javljaju lokalne klesarske radionice u različitim kršćanskim središtima. Te su se lokalne radionice, povezane uz pojedina istaknutija središta, ili pak uz pojedinu instituciju, primjerice uz katedralu ili sustav redovničkih zajednica, bile primorane poslužiti domaćom sirovinom iz kamenoloma koji su im bili dostupni. Posljedica je korištenje lošijeg kamena ali i često preklesavanje arhitektonskih ostataka starih poganskih građevina.

Karolinško razdoblje se pokazuje kao izrazito plodno za nastanak i umnožavanje klesarskih ateliera na Jadranu. V. Delonga kaže da „taj osebujni pokret pisane riječi, putem knjiške proizvodnje ili uklesavanja poruka u kamen, kvantitetom i kvalitetom jedna je od nedvojbeno najznatnijih tekovina epohe Karolinga“.⁵

Od svih gradskih središta na istočnom Jadranu, Split je u ranom srednjem vijeku pružio najkvalitetniju epigrafiku, stvaranu jamačno na klasičnim tradicijama salonitanskih radionica. Vrsnoći splitske radionice svjedoči i ovaj opis : „Karakteristike splitske klesarske radionice jesu izvrsna skulptorska obrada te sposobnost reinterpretacije usvojenog motiva na način da je kreativno i organički inkorporiran u zadane površine raznorodnih funkcija. Njezina ostvarenja izrađena su redovito u mramoru, u visokom reljefu naglašena plasticiteta i modelacije, duboka reza klesanja i kosog nagiba dlijeta; nerijetko iskazuju geometrijsku preciznost uslijed korištenja za to namijenjenih instrumenata. Egzaktnost i simetričnost razvidne su kako u kompozicijskim shemama, tako i u pojedinačnim ornamentalnim motivima. Iako su gotovo sve površine ispunjene reljefom, općenito se u produkciji radionice ne raspoznaje tendencija k pretrpavanju prostora ornamentom: njeni klesari su skloniji širokoj i rahloj dispoziciji motiva, vrednujući pozadinsku plohu.“⁶

Uz Split treba istaknuti i Trogir kao jedno od vodećih kulturnih središta za čitav hrvatski prostor u srednjoj Dalmaciji , a najčešće koristimo objedinjeni naziv splitsko-trogiška gradska radionica koji obuhvaća produkciju oba grada. U vrijeme najveće

---

⁵ Vedrana Delonga, Nikola Jakšić, Miljenko Jurković: Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001, str 55.

⁶ Ivan Bašić: Ulomci najstarijeg ciborija splitske katedrale. Dopune splitskoj klesarskoj radionici. Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske, Zbornik Dana Cvitka Fiskovića, održan 2012, FF press, Zagreb, 2014, str 23.

produkcije tu radionicu nazivamo i splitsko-trogirsko-kninska radionica ili dvorska radionica.

Središtem sjeverno- dalmatinske zone smatramo Zadar sa njegovom radionicom.

Reljefi iz Kotora i susjednih južnojadranskih gradova pripadaju jednoj klesarskoj radionici s jasnim stilskim odlikama koja je djelovala u prvim desetljećima 9. stoljeća.

Izdvajanjem jednog broja klesarskih ateliera koji pokazuju uočljiva individualna svojstva, samo se potvrđuje teza o izrazitijim regionalnim odlikama koje su karakteristične za predromaničku skulpturu uopće. Moguće je tako bilo pokazati kako različite hrvatske regije iskazuju zasebne odlike, participirajući ravnopravno u zrenju stilskih pojava na širem prostoru.

Epigrafički spomenici ranoga hrvatskoga srednjega vijeka nisu jednoliki, već pokazuju različitosti uvjetovane prirodnim i društvenim faktorima te povijesnim događajima.

U kreiranju natpisa autori se prvenstveno vežu uz određenu tradiciju, pa u namjeri da se u formi epigrafičkog teksta pruže informacije, ponavljaju poznate forme i leksik, ovisno o namjeni epigrafičkog dijela, kao i uvriježene liturgijske formule, varirajući tako zadani tekstovni predložak. Unatoč činjenici da su uveliko pratili zadane matrice moramo uvažiti i ostale varijable kao što opisuje sljedeći citat: „ vrsnoća epigrafičke forme i sadržaja ovisila je o nizu faktora, bilo o statusnoj moći naručioca natpisnog projekta, naobrazbi svećenika kao sastavljača natpisanog predloška, ili, pak, naposljetku o klesaru (klesarskom atelieru) angažiranom na izvođenju natpisa u kamenu.“⁷

---

⁷ Vedrana Delonga: Latinski epigrafički spomenici u ranovjekovnoj Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika-Split, Split, 1996, str 35

Povijesno-prostorni okvir

Razdoblje koje pokriva ovaj rad je približno od polovine 6. do 12. stoljeća. a prikupljena građa pokušava djelomično rasvijetliti prilike koje su vladali na južnodalmatinskim otocima u vrijeme značajnih etničkih, političkih i duhovno-materijalnih transformacija koje zahvaćaju područje.

Dalmatinski gradovi predstavljaju glavne točke pomorske magistrale uz istočnu obalu zbog čega ih Bizant na izmaku antike i nastoji zadržati u svojem posjedu. Jadranski gradovi na istočnoj obali osiguravaju vezu sa subalpskim i transalpskim krajevima stoga ne čudi da vlast nad njima ubrzo postaje cilj hrvatskim vladarima a kasnije i Mlečanima. Važnost jadranske obale za Bizant najbolje svjedoči mreža postaja i kaštela sagrađenim na ključnim mjestima naše obale od Dubrovnika do Istre.

U bizantsko-gotskim ratovima gradovi nisu znatnije postradali, trgovina je još cvjetala, novac je cirkulirao, uvozile su se umjetnine, gradile bazilike ali i vojne postaje i osmatračnice po otocima i uz obalu.

Za gospodarstvo Dalmacije svršetkom 6. stoljeća veći problem predstavlja pokret izbjeglica koji pristižu. U uvjetima avaroslavenskih selidbenih kretanja u prvoj polovini 7. stoljeća, u sklopu kojih se odvijaju i pojedinačne južnoslavenske etnogeneze (Hrvata, Zahumljana, Dukljana, Travunjana, Neretvana, Srba i Bugara) na prostoru Balkana i čitavom teritoriju bizantske provincije Dalmacije, postupno započinje proces opće slavenizacije istočnog Jadrana. Međusobno približavanje slavenskih-hrvatskih došljaka s romaniziranim starosjediocima rezultiralo je simbiozom slavenskih tradicija i zatečenih oblika mediteranske kasnoantičke duhovne i materijalne kulture koju prenosi starosjedilačka populacija.

Za postojanje i razvitak gradova uz istočnu obalu Jadrana vrlo je važna institucija gradske općine, antička civitas koja se izravno prenosi u rani srednji vijek. Osebujuan položaj pripadnika općine najbolje objašnjava Ž. Rapanić kada citira Nadu Klaić : „kako kaže N. Klaić, stanovnik grad, bez obzira da li je Roman, Grk, Slaven,

pripadnik je same civitas, gradske zajednice pa u njoj uživa jednaka prava i pogodnosti tog uređenja“⁸

Gradovi i naselja podalje od Jadranske obale, ostavši van interesa Bizanta, odvojeni od ključnih prometnica, sve više prožeti slavenskim žiljem, postupno gube značaj i gasu se. Među ostalim gradovima treba posebno istaknuti i propast Salone kao dotadašnje dalmatinske metropole a njenu ulogu sve više preuzima Split.

Iza planina, a ponegdje i uz obalu započinju se stvarati i temelji hrvatske države. U vremenu od 6. do 9. stoljeća odvijaju se i ključni procesi stvaranja hrvatskog srednjovjekovnog etnosa. Isprva historiografski izvori spominju isključivo Slavene dok se u 9. stoljeću počinje javljati hrvatsko ime kao etnonim u raznim historiografskim izvorima: pripovjednim, diplomatskim i epigrafskim.

Padom avarske države i afirmiranjem Franačka kao novog čimbenika u političkim odnosima Europe toga doba hrvatski i romanski svijet na Jadranu stupa na političku scenu. Franački prodor prema istoku ugrožava bizantsku Dalmaciju stoga dolazi do franačko –bizantskog sukoba koji se okončava 812. godine mirom u Aachenu. U prvim desetljećima 9. stoljeća Franci na hrvatskom teritoriju u srednjojadranskom zaleđu potpomažu stvaranje hrvatske kneževine kao pogranične političke jedinice prema bizantskom teritoriju. Pojava Franačka na sjevernom Jadranu pokraj 8. stoljeća postavlja pred bizantsku vlast nove probleme koji se konačno rješavaju uspostavom teme Dalmacije u vrijeme Bazilija I. (867-886) , čime se definitivno reguliraju odnosi Bizantinaca i Hrvata na Jadranu.

Prvotni poticaj pisanja latinskih natpisa u 9. stoljeću među Hrvatima u kneževini omogućili su zacijelo događaji koji su uslijedili nakon 803. godine podvrgavanjem cijele Hrvatske pod vlast Franačka gdje su upravu obnašali hrvatski knezovi kao franački vazali, a crkvenu jurisdikciju akvilejski patrijarh.

Kao i drugim pokorenim narodima Franci Hrvatima „ s mačem donose i križ“ sudjelujući u procesu njihova pokrštavanja, čije su prve misionarske akcije usmjerene na kristijanizaciju vodećih rodovsko- plemenskih slojeva. Latinska epigrafika na tlu kneževine ostavlja već u ranim desetljećima 9. stoljeća prve spomenike kao svjedočanstva o misionarenju u procesu kristijanizacije Hrvata. Pod okriljem Franačka

---

⁸ Željko Rapanić: Predromaničko doba u Dalmaciji, Logos, Split, 1987, str 59

preko patrijarhata u sjevernojadranskom gradu Akvileji, među Hrvate dolaze karolinški misionari - redovnici, svećenici i biskupi, ali i putujući majstori koji posredstvom klera postupno dolaze u doticaj s bogatim pojedincima, naručiteljima i donatorima iz redova vladarske i lokalne uprave. U ozračju takvih strujanja zapadni obred i latinsko pismo, kao njegov sastavni dio postaju jedini službeni oblik vjerskog izražavanja.

Težnju ka samostalnoj hrvatskoj Crkvi ostvaruje knez Trpimir (oko 845.-864.) osnivanjem hrvatske biskupije sa sjedištem u Ninu koja je subordinirana akvilejskom patrijarhu. Knez Trpimir, u historiografiji eponim dinastiji koja će Hrvatskom vladati dva i pol stoljeća, učvršćuje državnu organizaciju uz pomoć Crkve. Rušenjem jedinstva Karolinškoga carstva postupno jenjava i utjecaj Akvilejske crkve u hrvatskoj kneževini, dok transmisijom preko splitske stolice, od podmaklog 9. stoljeća sve više snaži utjecaj papinskog Rima.

Za vrijeme kneza Branimira (879.-892.) hrvatska kneževina postaje neovisna od franačkog vladara i bizantskog cara, te se povezuje sa Rimom što kulminira priznanjem rimskog pape Ivana VIII. Hrvatski vladari svoj ulazak u krug europskih suvremenika plaćaju, dakle, i darovnicama crkvama u gradovima a u ponekom slučaju i samoj papinskoj stolici.

U drugoj polovini 9. stoljeća sređuje se i gospodarska osnovica hrvatskog društva, što se može zaključiti i po brojnim investicijama u crkve, u skulpturu i ostale oblike ukrašavanja i obdarivanja Crkve. Obnova kršćanske vjere i crkvene organizacije među Hrvatima odrazila se upravo u rastućem pisanju posvetnih i donacijskih natpisa na latinskom jeziku, što je posljedica programske izgradnje i materijalnog darivanja sakralnih objekata.

Za vrijeme Tomislava (910-925), prvog hrvatskog vladara kojeg papinska kancelarija oslovljava kraljem, širi se dalje teritorij Hrvatske, sada kraljevine, do granica Donje Panonije i Save. Nakon uspješnih borbi protiv Mađara i Bugara, gradi dobre odnose s dalmatinskim gradovima, a od Bizanta dobiva titulu konzula i upravu nad Dalmacijom. U njegovo doba dolazi do ujedinjenja hrvatske i dalmatinske crkve, pod papinskom jurisdikcijom, na crkvenim pokrajinskim saborima 925. i 928. u nadbiskupskom gradu Splitu. Uspostavom splitske, odnosno, obnovom salonitanske metropolije u njenom nekadašnjem opsegu, stvara se jedinstvo među dalmatinskim

gradovima i okolnim hrvatskim teritorijem a splitski nadbiskup postaje metropolit čitave crkvene pokrajine. Split, tada najvažnije crkveno središte na istočnom Jadranu, postaje i jaki centar latinske pismenosti, čiji djelokrug dobiva širi opseg prevladavajući granice između Hrvatske i Dalmacije što zorno predočavaju latinski natpisi stvarani pod utjecajem splitskog latinskog kulturnog kruga.

Kralj Stjepan Držislav (969.-997. ili 969.-986.) dobiva titulu eparha i patricija i znakove kraljevske vlasti kao nagradu za savezništvo sa Bizantom protiv cara Samuila i otada vladari koji sjede na hrvatskom prijestolju nose naslov kraljeva Hrvatske i Dalmacije.

Prva desetljeća 11. stoljeća obilježili su pritisci Mlečana i Bizanta i dinastička neslaganja oko prijestolja tako da hrvatski vladari privremeno gube vlast nad Dalmacijom.

Vladanje kralja Petra Krešimira IV (1058.-1074.) i kralja Dmitra Zvonimira (1075.-1089.) doba je uspona gradova na čitavom prostoru hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva.

Izbor slavonskog bana Dmitra Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije 1075. godine označio je konačnu pobjedu reformne politike papinske crkve, ali i posljednja desetljeća sjaja hrvatsko –dalmatinskog kraljevstva. Zvonimirovom smrću (1089.), na hrvatsko prijestolje zasjedaju ugarski kraljevi Arpadovići polažući baštinsko pravo na vlast.

Koloman se kruni 1102. godine u kraljevskom gradu Biogradu hrvatsko–dalmatinskom krunom i službeno sjeda na prijestolje Trpimirevića. Nova dinastija označila je početak novog doba srednjovjekovne povijesti Hrvata , sada, u sklopu ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

Znakovito je da je epigrafički materijal koji obrađuje gore navedena Delongina knjiga skoncentriran na ugrubo dvije osnovne makroregionalne grupe, sjevernodalmatinske i srednjodalmatinske sa posebnim naglaskom na područje između izvorišta triju glavnih dalmatinskih rijeka: na sjeveru Zrmanje, Cetine na jugu i Krke u sredini. Dok naime za proučavanje povijesti i likovnih umjetnosti u Istri i u Dalmaciji ima ipak velik broj arheoloških i povijesnih izvora, za područje južnog Jadrana takvi su izvori sasvim oskudni. Potrebno je istaknuti da u zapadnim krajevima, u dijelu nekadašnje Liburnije

i na istoku, u Neretvanskoj državi, nije sačuvano ni ostataka ranosrednjovjekovnog graditeljstva niti ranosrednjovjekovne skulpture u onoj mjeri kao što je to slučaj u središnjoj Dalmaciji.

Istočno od rijeke Cetine prostirala se Neretvanska država, teritorij interesantan, uz ostalo, i zbog imena koje mu daje Porfirogenet. Taj naziv Paganiya Ž. Rapanić pokušava protumačiti analiziravši arheološku topografiju tog područja na kojemu usprkos bogatoj baštini staro-kršćanskog doba nema spomenika predromanike.

Skromna epigrafika južnodalmatinskih otoka da se djelomično objasniti različitim političkim i društveno-ekonomskim uvjetima, nepostojanjem jake političke strukture u zaleđu i drugim faktorima koji su utjecali na razvitak predromaničke umjetnosti. Neretljani najkasnije od svih naših primorskih plemena primaju kršćanstvo pa i ta činjenica može objasniti nedostatak pisanih spomenika jer je pismenost u srednjem vijeku bila usko povezana s religijom.

Glavna središta južne Dalmacije bili su gradovi Dubrovnik i Kotor , dva romanska grada na jugu bizantskog posjeda koji se često nazivao i Dalmatia Superior.

Današnji prostor Boke Kotorske bio je tijekom srednjovjekovne povijesti jedno od jačih žarišta benediktinskog djelovanja na istočnojadranskoj obali. Možemo pretpostaviti da razlog leži u dobrim vezama s prekomorskim krajevima južne Italije i benediktinskom maticom u Monte Garganu gdje se već u 5. stoljeću osniva najstarije svetište sv. Mihovila na Zapadu i koje je u kasnijim stoljećima (ponajviše u 11. i 12 .stoljeću) postalo ugledno hodočasničko mjesto.

Još u vrijeme izgradnje novoga urbanog sustava na istočnoj jadranskoj obali, tijekom 7. i 8. stoljeća, Dubrovnik –Ragusium formirao se kao središte u bizantskoj upravi na jugu Dalmacije, odnosno civitas s obnovljenom biskupijom, baštinicom epidaurske.

Jači zamah u stvaranju natpisa u južnim dalmatinskim krajevima uslijedio je nakon smirivanja bizantsko-franačkog sukoba na Jadranu, odnosno ponovnog dolaska Dalmacije 809. godine pod vlast Bizanta, čemu je prethodilo razdoblje kraće franačke nazočnosti u dalmatinskim gradovima. U tim ranim stoljećima srednjega vijeka Dubrovnik i Kotor bili su vrlo dobro povezani međusobno kao i s obalnim gradovima bizantskog dračkog temata (Bar, Ulcinj, Svač) te slavenskim zaleđem u Zahumlju,

Konavlima, Travuniji i Duklji, što je vidljivo u raznim oblicima kulturnog stvaranja tijekom predromanike i u latinskom natpisima.

Izvori nam svjedoče da Dubrovnik ima vlastitog nadbiskupa i već u 8. stoljeću postoji zapis da se prvi dubrovački nadbiskup zvao Ivan. Nakon kataklizme koja je 850. godine zadesila grad, biskupsko središte je prešlo u Kotor, pa će dubrovačka biskupija ostati u zajednici sa kotorskom sve do splitskog sabora 925./928. godine kada se dubrovački biskupi ponovno osamostaljuju.

U odnosu na Dubrovnik, latinska pismenost u Kotoru već u ranom 9. stoljeću ostavila je znatan broj svjedočanstava u kamenu među kojima je nekoliko natpisa s vrijednim prozopografskim podacima iz života ranosrednjovjekovnog Kotora i okolice.

Skroman epigrafički materijal koji je dosada otkriven u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika možda možemo objasniti djelomično i kao posljedicu prethodne kataklizme iako se život u gradu brzo obnovio. Znakovito je da nisam našla epigrafičke natpise zadanog razdoblja ni na većim otocima južne Dalmacije: Korčuli, Lastovu i Mljetu.

Više svjetla unose pisani spomenici sačuvani na dubrovačkim, Elefitskim otocima, čija kulturna slika tijekom prošlosti općenito odražava događaje i povijesne mijene povezane uz razvitak samog Grada.

Elafiti su smješteni sjeverozapadno od Dubrovnika, pružaju se duž jadranske obale i zatvaraju dugački i uski morski pojas koji započinje sa stonskim zaljevom, nastavlja se Koločepskim kanalom do gruške luke. Prvi put se pod nazivom Elafiti spominju u djelu *Historia naturalis* rimskog publicista Gaja Plinija Starijeg u 1 stoljeću. Smatra se da su dobili ime od grčke riječi *elafos* što znači jelen pa se pretpostavlja da je nekada na njima bilo obitovalište tih životinja. Osobitu zanimljivost predstavlja i činjenica da na Elefitima nisu pronađeni nikakvi ostatci životinja pa postoji i drugo tumačenje nastanka imena. Navodno u zemljovidu dio Šipana s otokom Jakljanom podsjeća na jelenske rogove, ostatak otoka na glavu, otočić Ruda na grudi, Lopud na leđa te Koločep na stražnji dio tijela jelena, dok bi Daksa sa svojim grebenima bila jelenski rep. Plinije Stariji spominje 7 elefitskih otoka ali danas pod tim imenom najčešće podrazumjevamo 13 otoka (Olip, Tajan, Crkvine, Goleč, Kosmeč, Jakljan, Mišnjak, Šipan, Ruda, Lopud, Sveti Andrija, Koločep i Daksa.) Ne postoji konačno slaganje

koji sve otoci i hridi spadaju u tu skupinu tako da neki njima pridodaju i otočić Lokrum koji se nalazi u blizini stare dubrovačke gradske luke.

Tekstovi u kamenu koji su nastali u ranom srednjem vijeku na krajnjem jugu Dalmacije potvrđuju da je obnova pisanog stvaranja doista zahvatila svijet latinofonske baštine svugdje gdje je latinitet otprije postojao kao medij komuniciranja.

Klasifikacija epigrafičkih spomenika

U radu ću koristiti jednake podjele i kao i V. Delonga u knjizi : Latinski epigrafički spomenici u ranovjekovnoj Hrvatskoj jer se slažem sa njenim zaključkom da „ Epigrafički materijal, kataloški sabran i klasificiran prema iskazanim odlikama vanjskog i unutarnjeg sustava, predočuje vremenski i kulturno zaokruženi epigrafički korpus u kojem se supsumiraju dvije glavne, kronološki različite grupe ranosrednjovjekovnih natpisa.“⁹

Prvu grupu nazivamo predromaničkom i nju sačinjavaju spomenici iz razdoblja od sredine 9. do druge polovine 11. stoljeća. Ta skupina je brojčano najbogatija na tlu Hrvatske.

Druga koju nazivamo ranoromanička, je brojčano manja i obuhvaća razdoblje od sredine 11. stoljeća do početka 12. stoljeća.

Naznačena klasifikacija spomenika starije hrvatske epigrafike na predromaničke (u užem smislu) i ranoromaničke natpise zapravo se podudara s fazama razvitka onodobnog likovno-umjetničkog stila. Likovna komponenta u ranosrednjovjekovnim epigrafičko-kiparskim ostvarenjima pruža najveću mogućnost preciznijeg postavljanja pojedinog natpisa ili čitave likovno-epigrafičke cjeline u kronološke okvire. U paralelnoj pojavi likovnih kompozicija i uglavnom sinkronih latinskih natpisa, koji mahom dopunjuju kamene reljefne plohe crkvenog namještaja i arhitektonsku dekoraciju crkava, očituje se istovremeno funkcionalna komplementarnost epigrafičkog zapisa i likovnog ostvarenja tijekom čitave predromanike, kao i njihovo međusobno značenjsko prožimanje.

Uz gore navedenu kronološko stilsku klasifikaciju V. Delonga vrši i epigrafičko-sadržajnu kategorizaciju spomenika.

U odnosu na epigrafičko-sadržajnu komponentu obje natpisne skupine (predromanička i ranoromanička) pokazuju u bitnim elementima unutarnjeg

---

⁹ Vedrana Delonga: Latinski epigrafički spomenici u ranovjekovnoj Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika-Split, Split, 1996., str 263

epigrafičkog sustava istovjetnu sadržajno-tematsku strukturiranost, što omogućuje njihovu klasifikaciju u tri osnovne kategorije:

- posvetni (dedikacijski) natpisi,
- natpisi općeg, liturgijskog ili sakralnog sadržaja,
- nadgrobni natpisi (epitafi).

Posvetni natpisi, kao i natpisi liturgijskog sadržaja izravno su vezani uz funkciju sakralnog prostora u ranom srednjem vijeku. Klešu se na ukrašenim kamenim ploham crkvenog interijera sa svrhom da posredstvom uklesane riječi upotpune, te osnaže simboliku i vizualnu percepciju likovnog izraza prisutnog u raznolikim predromaničkim reljefnim kompozicijama. Javljaju se na raznim dijelovima crkvenog namještaja, ponajviše na oltarnim pregradama.

S kamenim ploham u donjoj zoni, ispunjenim plitkoreljefnim predromaničkim ukrasom i latinskim natpisima na arhitravima (gredama) te zabatom u gornjem dijelu, oltarna pregrada bila je postavljena pred svetištem ranosrednjovjekovnih crkava kao središnja fizička točka liturgijskog prostora.

Ž. Rapanić uočava i posebnosti hrvatskih oltarnih pregrada tvrdeći: "Raspored crkvenog prostora u tim malim raznovrsnim tlocrtima donosi u nas i neke specifičnosti, smjelo bi se, možda kazati i kao očitu regionalnu posebnost: trokutni zabat oltarne pregrade."¹⁰

Trokutni zabati i lukovi koji su spajali dva suprotna arhitrava najzanimljiviji su dijelovi dalmatinskih oltarnih pregrada. Zabat se nalazi uvijek u sklopu oltarne pregrade, u sredini, pred presbiterijem. On vodi u svetište i naglašava ga usmjeravajući i pogled i kretanje prema oltaru. Uz zabat treba svakako spomenuti i lukove koji tvore prolaze k apsidi jer su i oni karakteristični za dalmatinsku predromaniku. I jedan i drugi oblik imaju istu funkciju: naglašavaju i usmjeravaju kretanje prema svetištu, mogu nositi posvetni natpis i oba akcentiraju određenu točku u crkvi. Ž. Rapanić smatra trokutne zabate posebnosti dalmatinske strane Jadrana i isključuje pomisao uvoza gotovih oblika iz Italije. Njihovu funkciju opisuje u sljedećem citatu: „Zabati, naprotiv, stoje u sasvim reduciranim i malim prostorima malih crkava kakve su dalmatinske

---

¹⁰ Željko Rapanić: Predromaničko doba u Dalmaciji, Logos, Split, 1987, str. 76)

predromaničke građevine, pa tako oltarna pregrada sa zabatom, sa svojim središnjim dijelom, zamjenjuje ulogu četverostranog ili katkad šesterostranog ciborija“¹¹

Na području Dalmacije sačuvano je više od sedamdeset što čitavih, što oštećenih ili samo u komadima otkrivenih zabata.

Generalna linija razvitka likovnog sadržaja na zabatima kreće se od simboličkog i ornamentalnog k figuralnom, i tako slijedi opći tok razvitka skulpture u periodu od oko tri stoljeća.

M. Jurković želeći učvrstiti Karamanove teze detaljnije određuje i definira razlike između skulptorske djelatnosti južne Dalmacije u odnosu na već klasičnu pleternu skulpturu nastalu između rijeka Zrmanje i Cetine. Razlike koje se iskazuju u dekoraciji kamenog crkvenog namještaja južne Dalmacije prema srednjoj uočljive su počevši od poluotoka Pelješca pa uzduž obale do krajnjeg juga. Razlike se uočavaju u izboru motiva pleterne plastike ali i u brojčanoj zastupljenosti pojedinih motivskih skupina, ponajviše u vrlo čestoj upotrebi vegetabilnih i vegetabiloidnih motiva ,mnogo kompliciranijim kompozicijama, načinu komponiranja, te u prosjeku vrlo visokoj tehnici izrade. Uz gore navedene karakteristike treba naglasiti i utjecaj Bizanta ali pri tome M. Jurković ističe da se „time ne anuliraju činjenice o općem razvitku u okviru evropske predromanike i posebno pleterne skulpture, već se samo upozorava na određene specifičnosti jednog teritorija koji je svojim geografskim smještajem i političkim faktorima ipak bio bliži Bizantu, te logično uspostavio, ili nije ni izgubio, određenu vezu s njim“¹²

Ujednačenost motivike , načina rada, conspectus generalis spomenika, posebno statičnost jednom već formiranog likovnog jezika upućuje na postojanje centralne radionice u urbanoj sredini s veoma razgranatom i kvalitetnom djelatnošću. Analizom motivike, kvalitete rada i posebno conspectus generalis spomenika kroz sve slojeve pleterne skulpture dubrovačke regije pokazalo je i dugotrajnost jedne veoma jake centralne radionice (radioničkog kruga). Ta okolnost je veoma bitna za datiranje spomenika i za uočavanje svih njezinih posebnosti. Potrebno je još jednom istaknuti neprekinuti slijed produkcije te radionice, počevši od najranijih ranosrednjovjekovnih

---

¹¹ Željko Rapanić: Predromaničko doba u Dalmaciji, Logos, Split, 1987, str 183

¹² Miljenko Jurković: Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, Starohrvatska prosvjeta, 15/1985. , Split, str 197.

skulptura sve do završne faze na koločepskom zabatu. V. Delonga ima drugačiju ideju o nastanku koločepskog zabata o kojoj ću detaljnije govoriti kasnije u ovom radu.

Vrlo važna osobina oltarnih pregrada u dalmatinskoj predromanici svakako je i tekst uklesan na arhitravima i zabatima i na donjem obrubnom pojasu zabata, odnosno luka nad prolazom koji vodi u svetište. Istodobno ključni spomenici za datiranje postaju u nas, a čini se i znatno šire, upravo oni zabati na kojima su uklesana vladarska imena, pouzdano datirana, dok usporedbe s talijanskom skulpturom nemaju za nas veću i sadržajniju vrijednost.

Oltarne se pregrade pojavom romaničke arhitekture i umjetnosti u 12. stoljeću postupno gube iz crkava na Zapadu, a na Istoku evoluiraju prema današnjem ikonostasu. Na Zapadu sačuvani su najčešće kao spolia ili obični građevinski materijal i to pretežito dijelovi ili cijeli pluteji i pilastri, a rjeđe arhitravi i zabati. Često su ti elementi po rastavljanju dugo ležali prislonjeni uz zidove uokolo same crkve, da bi naknadno ponekad i nakon nekoliko stoljeća-bili upotrebljeni za druge namjene. Dijelovi staroga crkvenog namještaja najčešće završavaju ugrađene u grobne konstrukcije ili u zidove kasnijih pregradnjih i dogradnjih, bilo na samom lokalitetu, bilo u manjim crkvama u istoj dijaezi. Čest je prijenos dijelova staroga namještaja iz glavne samostanske crkve u neku manju, koja je u posjedu istoga samostana. Budući da se dijelovi jedne oltarne pregrade mogu nalaziti raspršeni na više, i to ponekad dosta udaljenih lokacija, izniman je uspjeh kada se uspije rekonstruirati primjerak oltarne pregrade, pogotovo kada se uzme u obzir da kod nas imamo samo tri takva obnovljena ranosrednjovjekovna spomenika.

Ponovna upotreba predromaničke skulpture zbiva se u vrijeme gotike, a kasnije ponovo i u vrijeme baroka. Prvi ciklus rastavljanja cancella tijekom trajanja romaničke umjetnosti zahvatio je – kako je analiza pokazala ograničen broj crkava, i to mahom velikih bazilika i katedrala u dalmatinskim komunama. Širi zamah uklanjanju starih predromaničkih ograda, ili njihovih reduciranih izdanja, uslijedio je u brojnim gotičkim preinakama po manjim gradskim crkvama i većini crkava u zaleđu, da bi treći i konačni čin njihovoga uklanjanja iz crkava uslijedio u vrijeme baroka. U prilog njihovu uklanjanju treba istaknuti i pojavu novih, prosjačkih redova, dominikanaca i franjevac, čiji liturgijski koncepti također isključuju ogradu predromaničkih odlika

pred oltarom. Konačno, treći ciklus tijekom baroka moguće je povezati uz dva ključna čimbenika; završetak dugotrajnog Kandijskog rata (1645.-1669.) označio je pomicanje mletačko-turske granice u Dalmaciji dublje u unutrašnjost, što je postupno rezultiralo oživljavanjem trgovine i dovelo do gospodarskog oporavka. Slijedom toga oživjele su i investicije, pa je došlo do obnove i izgradnje većeg broja sakralnih objekata.

Sustavno postavljanje natpisa na arhitravima i zabatima, uvijek na isti način, svjedoči o smišljenoj koncepciji obrade crkvenog interijera i o skladnoj viziji objekta koji se projektira kao jedinstvena cjelina. S druge strane, klesanje opće sakralnih tekstova ne ograničava se samo na oltarnu ogradu kao načešći dio kamenog crkvenog namještaja, već se podjednako odnosi i na prateće dekorativne kompozicije funkcionalno različitih dijelova crkvenog interijera, primjerice na kamena raspela, tranzene i sl. ovisno o općim koncepcijama stilske faze i kulturnoj sredini u kojoj nastaju.

Posvetni ili dedikacijski natpisi najčešći su tip natpisa u starohrvatskoj epigrafici tj predstavljaju otprilike 75% ukupnog fonda i najsnažnije su obilježili cjelokupnu hrvatsku latinojezičnu epigrafiku ranog srednjeg vijeka.

Epigrafička dedikacija odlikuje se određenim sadržajnim komponentama koje su kroz epohe svojstvene svim posvetnim epigrafima.

Ranosrednjovjekovni posvetni natpisi sadržajem i duhovnim konceptom najviše sliče starokršćanskim dedikacijama. Sadržajno-epigrafička struktura karakteristična za posvetne natpise starokršćanskog i ranosrednjovjekovnog doba nema strogi tipološki ekvivalent u poganskoj epigrafici. Međutim, posvetne natpise svih epoha, od antičke do srednjovjekovne, sjedinjuje kauzalnost njihova nastojanja- uvijek su religijski konotirani i usmjereni višim natprirodnim odnosno izvanzemaljskim silama.

U starijim razdobljima rimske antike posvetni natpisi su bili veoma kratki tekstovi stvoreni uglavnom u zavjetne svrhe. Sadržavali su samo ime božanstva u genitivu ili dativu i naziv zavjetnog predmeta. S vremenom, u složenijim posvetnim natpisima sakralnog obilježja pojavljuju se i imena nositelja posvete- dedikanata, a često i njihove titule kao naznake službe koju obavljaju. Navođeni su i motivi posvete, a

ponekad i financijska sredstva uložena u djelo ili predmet koji se posvećuje, te datumske oznake.

Pod utjecajem kršćanske religije koja se širi pokrajinama zapadnorimskog carstva od 4. stoljeća, u kasnoj antici nastavlja se tradicija postavljanja posvetnih latinskih natpisa, otada sa novim ideološko-vjerskim obilježjima.

Već u 5. stoljeću, a osobito u 6. stoljeću mnoge kategorije natpisa, među njima i posvetni epigrafi, imaju uglavnom izrađen model koji se leksički i semantički pokazao manje ili više istovjetan s kasnijim ranosrednjovjekovnim dedikacijama.

Slično primjerima iz klasične rimske epigrafike stvaranih na konceptu mnogobožacke religije u posljednjim stoljećima antike javljaju se, kao što je rečeno, vrste natpisa koji su donosili podatke o gradnji i darivanju sakralnih objekata i spomenika posvećenih kršćanskom kultu. U rano kršćansko doba spomenuta vrsta posvetnih natpisa bila je u počecima uglavnom vezana uz liturgijski obred dedikacije crkvenog objekta, tj. čin predavanja crkve kultu (*dedicatio*). Postavljanje natpisa, u tom slučaju, predstavljalo je završnu fazu u ukupnom ceremonijalu posvete crkve kao jednog od najsvečanijih i najznačajnijih crkvenih obreda. Uz podizanje posvetnih natpisa kao posljednjeg čina podizanja crkve a fundamenta često se unosio posvetni natpis i kod crkava koje su se obnavljale i nadograđivale na mjestu starijih.

Kršćanski posvetni natpisi nerazdruživo su prožeti i komponentom zavjeta, pa stoga, epigrafičke dedikacije sjedinjuju u sebi karakteristične elemente votivnih tj. zavjetnih natpisa. Votivni natpisi, kojih ima i u klasičnoj rimskoj epigrafici, oblikuju se u razdoblju ranog kršćanstva prema odgovarajućim formalnim i sadržajno epigrafičkim obrascima ovisno o vremenu nastanka i namjeni natpisa teksta.

Praksa postavljanja posvetnih natpisa nastavlja se i u ranom srednjem vijeku, a za koje se tekstove klasični epigrafički obrasci formiraju već u razdoblju od 5. do 6. stoljeća.

Upravo taj definirani model dedikacijskog natpisa baštini i dominantno razvija ranosrednjovjekovna epigrafika, kako na čitavom zapadnoeuropskom prostoru tako i u raznim zemljopisnim i društveno-političkim zonama istočnog Jadrana, koje su zarana bile izložene jačim strujanjima unutar kulturne i duhovne sfere zapadnog kršćanstva i latiniteta.

Dedikacijski ili liturgijski starokršćanski natpisi 5. i 6. stoljeća nastali na mozaičkim ploham, sadržajno, pa i grafijski, koncipirani su na način koji je kasnije preuzet i uobičajen u ranosrednjovjekovnim posvetnim i zavjetnim tekstovima. Radi se o dosta vjernim predlošcima, ustvari prototipovima kasnijih latinskih natpisa na kamenim arhitravima i zabatima predromaničkih oltarnih ograda.

Upravo je kiparstvo u karolinškom razdoblju preuzelo i razradilo dobar dio motiva koji su se nekoć imanentno koristili na mozaicima i to prvenstveno u mozaičkim podovima kršćanskih hramova. No predromanička je skulptura je osim pojedinačnih motiva ranokršćanskog razdoblja baštinila još nešto što je njezinu iskazu vrlo značajno, a to je načelo *horror vacui* za koje se uglavnom smatra da je predromanička stečevina. Treća značajna odlika koju je preuzelo predromaničko kiparstvo sa podnih mozaika je polikronija. Danas je nama to teško zamisliti jer boju nalazimo rijetko i u tragovima, ali svi predromanički reljefi su bili obojani, pretežno trima osnovnim bojama: plavom, crvenom i oker (koja je zamjenjivala zlatnu). Tako se predromanički reljefi sve više pokazuju kao svojevrsan nadomjestak ranokršćanskih podnih mozaika koji istodobno jasno svjedoči koliko je neugasla tradicija antičkog svijeta i autohtone latinske jezične podloge presudno utjecala na kulturno oblikovanje mnogih kategorija materijalno-duhovnog stvaranja u ranom srednjem vijeku, u čemu je epigrafika jedan od najmarkantnijih pokazatelja. No, dok je u starokršćanskoj bazilici i manje imućnom vjerniku bio dostupan djelić mozaika na velikoj podnoj površini, dotle je u predromanici tek istaknutiji pojedinac bio u prilici da dade zabilježiti svoje ime na pročelnoj strani arhitrava oltarne pregrade. Starokršćanska umjetnost bila je umjetnost masa, predromanika je umjetnost pojedinca.

U uvjetima jačeg zamaha u izgradnji kršćanskih crkava u 5. stoljeću učestala je praksa uklesavanja natpisa od strane privatnih osoba koji su pripadnost kršćanskoj zajednici između ostalih, izražavali postavljanjem donatorsko dedikacijskih natpisa. U skladu s duhovnim shvaćanjima čovjeka toga doba i potrebe za osobnom društvenom afirmacijom, pojedinci, mahom predstavnici istaknutijeg društvenog sloja, investiraju osobna financijska sredstva u izgradnju kulturnih objekata.

Posvetni ili dedikacijski tekstovi zasnivaju se na dvjema osnovnim premisama: duhovnoj razini i društvenoj utemeljenosti iz čega proizlazi njihova dalja, isključivo vjersko-liturgijska motiviranost i ustaljena tematska zasnovanost.

Život srednjovjekovnog čovjeka, bio je često usmjeren činu darivanja (donacije) i posvećivanja (dedikacije) objekata ili predmeta- pojavi podjednako prisutnoj u razmišljanju i ponašanju obična čovjeka, kao i predstavnika viših socijalnih krugova. Ta potreba se manifestirala u raznim oblicima prigodnih i ceremonijalnih darivanja „svetih djela“, među kojima dominiraju doniranja i posvećivanja crkava u ranom srednjem vijeku od strane imućnijih, doduše rijetkih pojedinaca što su bilježili na brojnim posvetnim tekstovima epigrafičkih spomenika.

Ž. Rapanić zanimljivo pristupa fenomenu darivanju u svom članku „Donare et dicare“ kada pokušava objasniti kako su barbari pa tako i Hrvati razvijali običaje vezane uz darivanje i uzvratanje dara. Fenomen darivanja i zavjetovanja potječe još od pretpovijesnih vremena a traje i danas.

Na pragu srednjeg vijeka stjecanje imetka je vrlo često ovisilo o ratničkim vještinama, ratnoj sreći, vojničkim uspjesima pa su nesumnjivo rasla i vjerovanja u naklonost nadnaravnih sila koje omogućavaju uspjeh. Te nadnaravne sile trebalo je zato na neki način i udobrovoljiti i umilostiviti. Darivanje u tom smislu postaje uzvrat nekome za nešto što se dogodilo. No, ono može biti i anticipacija, poput predujma, zaloga koncesije za nešto što bi se moglo dogoditi, odnosno za ono što darovatelj želi da se dogodi. Darivanje tako postaje jedan od principa ponašanja i razmišljanja u svakodnevnom životu među običnim ljudima. No, isto tako postoji i na višoj društvenoj ljestvici u obliku raznih prigodnih i ceremonijalnih darivanja, npr. prigodom uspostavljanja mira, ustoličavanja vladara, prigodnih carskih svečanosti, vladarskih ili patricijskih svadbi itd.

Posebnu skupinu čine tkz. *res sacrae* (sveti darovi), darovi usmjereni crkvi. Svemogućega je potrebno umilostiviti s nekim činom, zavjetom, darom uz obaveznu molitvu. Barbari su ubrzo prihvatili kršćanstvo kao službeno vjerovanje, dakako u prvom redu viši društveni slojevi. Oni lako preuzimaju darivanje crkava jer radi se samo o nastavku običaja uzvratanja dara za primljene darove, bilo od zemaljskih i

njima ravnopravnih osoba, bilo o darivanju ili uzvratanju darom izvanzemaljskim silama. Darivanje istodobno služi da se istakne izuzetan položaj i status donatora u njegovoj okolini. Iz toga razloga je bitno da se zabilježi donatorovo ime, imena njegove obitelji, preteča i potomaka. Na ovim natpisima je zabilježen pojedinac, koji od „božjih darova“ (de donis Dei) ili od „darova svetaca“ (de donis sancti odnosno sanctorum), što ih je već zaslužio i dobio od svojih nebeskih zaštitnika za vlastito uzorno ponašanje, vraća njima samim, izvanzemaljskim silama i činiteljima dio toga zasluženog imetka što ga uživa na ovome svijetu.

Fenomen darivanja i posvećivanja potiče adekvatne oblike duhovnog, te materijalnog kulturnog stvaranja u srednjem vijeku, reflektirajući se i u epigrafičkom materijalu s područja Hrvatske tijekom romanike.

U predromanici od 9.–11. stoljeća na tlu hrvatske države i u ostalim istočnojadranskim sklavinijama te u bizantskim gradovima i njihovim asterejama nastaju skromni objekti, primjereni ograničenom i gospodarskom potencijalu ranosrednjovjekovnog doba, uglavnom kao donacije višeg društvenog sloja, u čemu se ujedno ogleda i toodobna društveno-klasna hijerarhija. U kontekstu širih kronoloških okvira predromanika se u Dalmaciji afirmira u vrijeme kad su smireni odnosi između gradova i zaleđa, dakle svršetkom druge polovine 9. stoljeća.

Predromaničko je doba, dakle vrijeme kad na području rane hrvatske države i bizantske Dalmacije u crkvenoj arhitekturi nastaju relativno skromni objekti, male građevine, koje je Karaman svojedobno nazvao diminutivom i to „crkvicama slobodnih oblika“. Te su crkve nedvojbeno nastajale kao donacije višeg sloja hrvatskoga društva, odnosno velikaša u drugim sklavinijama (Zahumlje, Travunija) te gradskog patricijata u bizantskim gradovima i u njihovim kotarima.

Putevi kojima je preromanika došla na tlo Hrvatske putevi su kristijanizacije koja stiže iz središta s tradicijom, iz gradova organizirano i dirigirano, pa u tom procesu potreba za crkvama nalaže svećenicima da brinu i oko graditelja i klesara. Kršćanski obred mora se odvijati u definiranom prostoru, ukrašenom i oslikanom, pa za takav zadatak, svejedno dali se radi o novogradnji ili o popravku neke stare crkve valja angažirati pouzdana majstora.

Predromanika se dakle, u Dalmaciji, kad je riječ o skulpturi pojavljuje dvojako: u hrvatskom zaleđu ona dolazi unesena kao dovršeni likovni fenomen jer mjestimični i jaki diskontinuitet života nije omogućio postojanje skulpture tkz. prijelaznog doba. Čini se kao da su skromne građevine odraz parceliranog terena, malih polja koja pružaju priliku nekom knezu ili mjesnom velikašu da bude ktitor, darodavac, da se iskaže zavjetom i da uklesavanjem natpisa iskaže svoju privrženost crkvi.

U gradovima je stanje drugačije. Parametar gradskih zidina ne dopušta mnogo individualnih zahvata, broj stanovnika se smanjio a, osim toga, ni materijalne mogućnosti građana u to doba ne omogućavaju znatnije investicije. Crkve, iz starokršćanskog doba traju tako stoljećima, sve do uspona komunalnih sredina, kada se u doba romanike počinju graditi naveliko nove katedrale i druge gradske crkve. U dalmatinskim gradovima predromanika izrasta i iz autohtone tradicije autonomnim procesom, ali je također obogaćena standardima suvremene dekoracije koja pomalo prodire i na ovo područje. U prvom slučaju širi se posredstvom svećenika koji potiču obnove, pregradnje i podizanje crkava u Hrvatskoj, u drugom slučaju, tj. u gradovima ona je djelo i onih majstora koji su tu otprije djelovali, a kao pripadnici gradskih općina bili su u doticaju sa svojim susjedima u bližoj okolini, pa i znatno dalje.

Do zamašnije izgradnje dolazi u vrijeme kad je pokrštavanje u načelu provedeno, kad je društvo stabilizirano i kad je viši sloj, ostvarivši i određenu materijalnu snagu, počeo izdvajati dio imetka za podizanje crkava. Kad odluči nešto posvetiti, darovati ili zavjetovati, tj. sagraditi ili ukrasiti, odnosno crkvi pokloniti, neki predmet potreban obredima, donator mora obavezno svoju želju i namjeru iznijeti svećeniku. Svećenik može obraditi narudžbu, odnosno donaciju usmjeriti k rješenju. On može odrediti titulara crkvi koja će se graditi iz temelja ili, pak preurediti i obnoviti, predložiti adekvatan oblik građevine i sl. Uloga svećenika, pismena čovjeka nije se u to doba nepismenosti zaustavljala samo na koncipiranju djela. Njemu su bili dostupni i priručnici, bilježnice sa skicama i projektima, recepture i svakovrsne upute koje su služile i majstorima pri konkretnom radu. Svećenik pronalazi graditelja i klesarsku radionicu kojima daje na realizaciju „idejni projekt“ obrađen sa liturgijskog stanovišta.

Lokalni knezovi, župani, imućnici i ostali bogatiji pojedinci povećavaju broj narudžbi, pa se smije dopustiti i mogućnost da se u samome zaleđu, na tlu Hrvatske organiziraju radionice koje tamo i djeluju.

Iako u osnovi potaknuti zavjetovanjem odnosno umilošćivanjem izvanzemaljskih sila, Svevišnjega i ostalih svetaca, u svrhu osiguranja osobnog onozemaljskog mira i života na drugome svijetu, donatori nastoje egzaktnim primjerom i na vidljiv način, javno iskazati svoj izuzetni položaj u društvu svima onima koji dolaze u doticaj s donacijom. Stoga, upravo brojne epigrafičke dedikacije koje se tijekom predromanike javljaju na hrvatskom ranosrednjovjekovnom prostoru u razdoblju od sredine 9. do druge polovine 11. stoljeća valja shvatiti kao aktualni instrument društvene dominacije i posljedicu duhovne preobrazbe koju donosi evangelizacija i proces državno-pravnog konsolidiranja doseljenog hrvatskog etnosa, odnosno stupanj razvitka ranosrednjovjekovne države Hrvata. Posvetni natpisi toga doba obično nose informacije o gradnji i obnovi crkava, te o njihovim zaslužnim darovateljima-obnoviteljima, pa su se najčešće postavljali na istaknuta mjesta zdanja, mahom na ograde oltarnog prostora.

Proučavanjem korpusa posvetnih natpisa u starijoj hrvatskoj epigrafici možemo jasno razlučiti osnovne cjeline sadržajne strukture natpisa:

1. Subjekta tj. nositelja dedikacija,
2. objekta dedikacije, odnosno vrste donacije koju natpis bilježi, te svrha njenog postavljanja
3. vrijeme realizacije dedikacijskog čina.

U socijalnoj strukturi ranosrednjovjekovne Hrvatske razlikujemo dvije osnovne društvene, uvjetno rečeno staleške kategorije, koje se iskazuju kao subjekti epigrafičkih dedikacija. Prvu skupinu natpisa čine oni u kojima se kao nositelji posvetnog čina javljaju pripadnici svjetovnih slojeva, dok drugu čine predstavnici crkvenog staleža.

U prvoj skupini darovatelja i zavjetnika u ulozi izravnih dedikanata javljaju se pojedinci iz najviše civilne upravno –političke hijerarhije, poglavito samog hrvatskog vladarskog vrha. To su hrvatski knezovi (duces) koji su u epigrafičkim tekstovima naznačeni izravno, u punoj onomastičkoj sintagmi s osobnim imenom i raspoznajnim apelativom njihove vladarske intitulacije, tj. vladarskom onomastičkom formulom. Najčešće se uz vladare koristi titula dux ali spominju se i titule comes i princeps. Latinski naziv rex je titula koja se javlja oko 1000. godine. Uklesavanjem vladarske

intitulacije uz vlastito ime teže isticanju osobnog prvenstva u društvu i među narodom Hrvata.

Uz donatore-dedikante iz samog vladarskog vrha kao nositelji darivanja i posvete navode se osobe iz struktura lokalne uprave, mahom predstavnici hrvatske rodovske aristokracije, među kojima razni načelnici hrvatskih županija- župani (iuppani). Kao primes populi, često su obnašali i službe dvorskih časnika, pa su uz vladara bili glavni sudionici državne vlasti. Posvetni epigrafički tekstovi bilježe župane unutar onomastičke sintagme kao izravne darovatelje imenujući ih osobnim imenom i navođenjem službe koju su obnašali. Svi ti podaci ocrtavaju elemente ustroja ranohrvatskog feudalnog društva, tj. hijerarhiju svjetovne uprave i potvrda su postojanja organizirane teritorijalne vlasti vladara i njegovih župana. Radi se poglavito o županijskim prvacima ili rodovskim odličnicima kao materijalno sposobnim pojedincima koji su u onodobnim ranofeudalnim gospodarsko-društvenim uvjetima mogli ulagati sredstva u gradnju i darivanje kulturnih zdanja. U sloju ranoromaničkih natpisa druge polovine 11. stoljeća, istovremeno s pojavom u diplomatskim vrelima, javlja se u ulozi dedikanta-donatora predstavnik civilne vlasti s naslovom tepčica.

Svi dedikanti prve grupe po socijalnoj strukturi pripadaju najvišim upravno-političkim slojevima hrvatskog društva a po etničkoj strukturi slavensko-hrvatskom življu. Antroponimi slavenskog postanja javljaju se u posvetnim natpisima u jednoimenskoj formuli koja sadrži samo osobno ime dedikanata. To su mahom dvočlana imena među kojima prevladavaju ona sa završnim morfemom – mir, -slav, -drag i –čaj. Povijesne konotacije koje iskazuju epigrafičke jezične sintagme navođenjem hrvatskog etnopolitičkog imena od posebnog su značenja jer predstavljaju autentične potvrde o etničkoj i društvenoj strukturi ranosrednjovjekovne Hrvatske. Neprijeporno svjedoče o sastavu, organizaciji i hijerarhiji upravne tj. javne vlasti koja je već tada, prema tim pokazateljima, izgradila vlastitu društvenu organizaciju na slavensko-hrvatskoj etničkoj podlozi. Očituju osim toga, već izraženu imovinsku i društvenu feudalnu diferencijaciju unutar ranosrednjovjekovnog hrvatskog društva.

Postoji također određeni broj posvetnih tekstova s rečeničnim sklopovima iz kojih je vidljivo da se krug dedikanata ne ograničava samo na pojedinca, već se proširuje na ostale članove obitelji.

Dedikacije u drugoj skupini postavljaju predstavnici iz redova ranosrednjovjekovnog klera. Funkcije spomenutih dedikanata, koje se u natpisima učituju u sklopu već naznačene onomastičke sintagme, variraju u stupnjevima crkvenih časti. od đakona (diaconus) kao najvišeg ranga svećeničke službe, do prezbitera- svećenika (presbyter) te opata (abbas) kao nadstojnika redovničkih (benediktinskih) samostanskih zajednica.

Za razliku od dedikanata iz redova civilnih vladarskih i upravnih struktura za koje su karakteristični mahom slavenski antroponimi, u grupi natpisa čiji su subjekti crkvene osobe, denominacijske odlike etimološki su raznolike, što upućuje na različito društveno ili etničko porijeklo nositelja crkvenih funkcija.

Sačuvani natpisi u kojima se spominju dedikanti iz redova klera, bilo benediktinski opati ili prezbiteri važni su jer osvjetljuju i upotpunjuju saznanja o svekolikom duhovnom i crkvenom, te općenito društvenom životu hrvatskih zemalja u ranom srednjem vijeku.

U prvim stoljećima 9. stoljeća, kada Hrvatska kao novoformirana vazalna kneževina potpada pod franačko vrhovništvo, preko Akvileje pristižu među Hrvate benediktinci mahom iz zapadnog, franačkog kruga kao prvi kršćanski vjerovjesnici u hrvatskim krajevima. Benediktinske misionare i redovnike prihvaćaju vladajući slojevi u Hrvatskoj koji posredstvom benediktinaca i njihovih samostanskih zajednica, kao žarištima vjere i kulturnih stremljenja, šire i učvršćuju politički utjecaj među Hrvatima.

Kao i drugdje na zapadu Europe, tako i u Hrvatskoj, vladari su već od sredine 9. stoljeća potpomagali izgradnju benediktinskih samostanskih objekata, mahom u svojstvu zadužbina koje su stavljali pod vladarsko okrilje. U ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, kao i drugim europskim kulturno-povijesnim sredinama, posebno značenje imali su kraljevski samostani uz koje su funkcionirali državni skriptoriji kao svojevrsna loca credibilia. Samostanske crkve bile su i dvorske kapele, a posebne prostorije u kriptama i predvorjima samostanskih bazilika ponekad su imale funkciju sepulkralnog prostora namijenjenog pokopavanju predstavnika vladajuće hijerarhije (kapitul).

U znaku osnovnog životnog uvjerenja da se služenjem i zahvaljivanjem Bogu dosižu nebeske visine, nositelj posvetnog čina želio se označiti zahvalnim kršćaninom i smjerenim vjernikom.

U starokršćanskoj se epigrafici razmjerno često multiplicira jedan prepoznatljiv zbir zavjetnih formula, bilo da se neposredno očituje u sačuvanom dijelu natpisa ili se iz sadržaja i smisla sačuvanih ostataka teksta taj zavjetni smisao otkriva implicitno. Uglavnom su to izričaji koji iznose razlog i svrhu postavljanja donacije, pretežito moleći za spas duše. Darovatelj, iskreno i krajnje ponizno daje nešto već dobivenih materijalnih dobara zaslugom izvanzemaljskih dobročinitelja – Boga ili svetaca kao uzdarje za već postignuto dobročinstvo.

Posvete sakralnih objekata zabilježene u epigrafičkim tekstovima obavljaju se u okviru i po pravilima kršćanskog kulta. Odnose se na štovanje Boga i raznih svetaca, a rečeničkoj strukturi epigrafičkog teksta najčešće se vežu uz sintagmu *ad honorem* prema ustaljenom sintaktičkom modelu. S obzirom da se dedikacije uglavnom odnose na posvete svecima koji su ujedno i naslovnici crkava, takve epigrafičke potvrde vjerni su indikatori pojedinih crkvenih titulara, a počesto i jedini izvorni podaci o njima. Najveći broj titulara i štovanih svetaca koji su ostali zabilježeni u spomenicima starije hrvatske epigrafike od 9.-11. stoljeća preuzet iz kasnoantičkog kršćanskog kulta. Štovanje pojedinih svetaca i izbor crkvenog naslovnika ponekad upućuje i na izvanjska središta te na pravce duhovnih strujanja što je posebice došlo do izražaja u prihvatanju svetačkih kultova koji su se posredstvom franačkog kruga unijeli u liturgiju hrvatske crkve (kult sv. Marte, sv. Ambroz, sv. Marcel itd.)

U određenom broju posvetnih natpisa ponekad se izravno spominju objekti koji se posvećuju i darivaju što je općenito samo još jedan od elemenata prenošenja antičkih tradicija u istovrsnom epigrafičkom stvaranju tijekom ranog srednjeg vijeka.

Daruju se i posvećuju funkcionalno raznoliki dijelovi crkvenog interijera, čitava crkvena oprema urešena plitkoreljefnom predromaničkom skulpturom, u posvetnim tekstovima najčešće definirana pojmom *opus* (djelo).

Važna komponenta u natpisu koja često nalazi mjesto u sintaksi donatorsko dedikacijskih epigrafa odnosi se na vremensko određivanje radnje o kojoj je riječ u tekstu. Općenito je u okviru dedikacijske grupe natpisa taj epigrafički segment višestruko značajan jer prelazi ona osnovna obilježja samog vremenskog utvrđivanja radnje-događaja donoseći elemente za različita povijesna razmatranja.

U strukturi sadržaja pojedinog natpisa veoma često se javljaju segmenti koji, u skladu s uobičajenom stilističkom konstrukcijom epigrafa posvetnog obilježja, navode instancu više vlasti pod čijim se vrhovnim pokroviteljstvom ili za čijeg se vladanja (uprave) donacija ili posveta obavljaju. Spomenute datacije koje V. Delonga naziva unutarnjim (verbalnim) unose se u natpise ne toliko sa namjerom navođenja precizne datumske oznake koliko s pragmatičnom nakanom imenovanja vladara u cilju afirmacije njegove osobe i imena.

Pojava verbalnog datiranja u natpisima starije hrvatske epigrafike, kao i onima istočnojadranskog prostora u 9.-10. stoljeću, posljedica je jačeg utjecaja zapadnoeuropske pismenosti koja je prodiranjem franačkog kulturnog elementa već od ranog 9. stoljeća bila prihvaćena u hrvatskoj vladarskoj kancelariji. Upravo stoga što svjedoče o strukturi vlasti na tlu ranosrednjovjekovne hrvatske države od 9.–12. stoljeća, takve datacije su od osobite historiografske vrijednosti.

Uz spomenuti epigrafički obrazac tkz. verbalnog vremenskog određivanja, u dedikacijskim natpisima predromaničke grupe javljaju se također i precizniji načini datiranja putem unošenja egzaktnijih vremenskih oznaka- numeričkih odrednica (godina), sukladno formularima koji su se primjenjivali u sustavu ranosrednjovjekovne kronologije. Uz neprijepornu povijesnu komponentu, epigrafički tekstovi s preciznije naznačenim kronološkim pokazateljima postaju također i važan vremenski reper u stilskoj stratifikaciji natpisima komplementarne predromaničke skulpture, te arhitekture iz koje potječe.

Posvetni natpisi bili su znatno kraće epigrafičke varijante diplomatskih darovnica jer lapidarnom kratkoćom i sažete bilježe u kamenu ono što je potanko eksolicirano u jednom kancelarijskom pisanom darovnom dokumentu. Obje inačice, epigrafička i kancelarijska, stvaraju se u jednom te istom duhovnom okružju, u obrazovanom latinskom intelektualnom krugu onoga doba, pa su i polazna izražajna sredstva analogna postanka.

Među starohrvatskim natpisima primjeri tkz. liturgijskih epigrafa su malobrojni u odnosu na natpise dedikacijskog sadržaja i bilježeni su u užem krugu redovnika ili u sredini usko vezanoj uz najviše crkvene institucije. Svećenici, redovnici i misionari aktivno su promicali kršćanski nauk, a benediktinski samostani postajali su rasadišta takva učenja.

Nadgrobni (sepulkralni) natpisi klasične i kasne antike sačinjavaju najbrojniju do danas sačuvanu epigrafičku kategoriju na čitavom istočnom Jadranu i europskom tlu, uopće. Krajem 5. stoljeća sepulkralni natpisi uobličavaju svoj temeljni obrazac koji će se s vremenom pokazati manje ili više jedinstvenim za cijelu zapadnokršćansku epigrafiku.

Nadgrobni natpisi-epitafi predstavljaju posebno poglavlje u okviru ranosrednjovjekovne epigrafike općenito. Epitafi će uz osnovne sepulkralne formule sadržavati i različite izvadke iz psalama i liturgije, završne formule, preklinjanja, molitve i sl.

Oblici sepulkralnih spomenika na kojima se takvi natpisi postavljaju kreću se na ranosrednjovjekovnom prostoru Hrvatske od običnih natpisnih ploča i sarkofaga do plitkoreljefno ornamentiranih arkosolija, a nalazimo ih sačuvane u krugu crkava, samostanskih zdanja, te na zajedničkim obiteljsko-rodovskim grobljima.

Pojava sarkofaga kao vrste sepulkralnog spomenika na hrvatskom političkom prostoru u ranom srednjem vijeku veoma je rijetka. Sarkofazi u srednjem vijeku predstavljaju skupe grobnice pa su bili dostupni samo jednom ograničenom društvenom sloju – bogatijim ili istaknutim pojedincima. U hrvatskom zaleđu polaganje u sarkofage ili u zidane grobnice izuzetna je rijetkost, no ipak je važno za uočavanje one veze koju je s tradicijom uspostavio novi hrvatski živalj.

Ž. Rapanić drži da svršetkom 10. stoljeća prestaje običaj da se sarkofazi ukrašavaju raznim likovnim motivima, pretežno arkadama i pod njim križevima, već se umjesto takva ukrasa klešu poduži epitafi od kojih pokoji ima vrijednih pjesničkih obilježja.

Od sredine 11. stoljeća, kad se u kulturno-umjetničkom izražavanju već jasno očituju stilske naznake budućeg romaničkog stvaranja, broj natpisa dedikacijsko-donatorskog obilježja radikalno se smanjuje. Uzroke smanjenja posvetno-donatorskih natpisa možemo objasniti novim društvenim uvjetima koji se javljaju tijekom 11. i početkom 12. stoljeća. Okončanjem procesa kristijanizacije hrvatskog etničkog prostora smanjuje se broj privatnih donacija hrvatskih velikaša jer se smatra da su ispunili svoju društvenu funkciju.

U uvjetima duhovno moralne obnove benediktinskog redovništva, ponajviše u obalnom pojasu, ali i u kopnenom zaleđu, podižu se i preuređuju bazikalni objekti u

sklopu samostanskih zdanja koje hrvatski vladari posebice od vremena kralja Krešimira IV., tj. od polovice do osamdesetih godina 11. stoljeća stavljaju pod kraljevsku zaštitu. Benediktinski red u Dalmaciji i Hrvatskoj proživljava svoje „zlatno doba“. Pravi polet obnoviteljskog pokreta osjetit će se u Dalmaciji tek nakon splitskog crkvenog sabora 1060. godine kada papinski poslanik Majnhard obznanjuje reformne ideje crkve dalmatinskom i hrvatskom svećenstvu. Za njihovo provođenje bit će osobito zaslužan splitski nadbiskup i metropolita Lovre (1059.-1099.), uz trogirskog biskupa Ivana (1063.-1110.) najgorljiviji pobornik gregurovski reformi i zasigurno najistaknutija ličnost reformnog pokreta u Dalmaciji i Hrvatskoj. Ujednačenje obreda tijekom druge polovice 11. stoljeća prati i pročišćavanje latinskog pisma na svemu teritoriju pod rimskom crkvenom jurisdikcijom a u latinske natpise uvode se novi formalni modeli i sadržajne vrijednosti.

Svojevrsnu novost pružaju latinski tekstovi koji prate dotad gotovo nepoznata skulpturalna rješenja u predromaničkom ansamblu starohrvatskih crkava. Toliko bliska obrascima ikonografskih kompozicija, koje rese iluminirane te bjelokosne ovitke i minijature liturgijskih kodeksa otonskog kruga već sama po sebi govori o pojavi takvih kiparskih rješenja u starijoj hrvatskoj epigrafici koja se sa najavama romanike priklanjaju suvremenim ostvarenjima u zapadnoeuropskoj umjetnosti.

Izvornost kršćanske poruke koju su u ranim razdobljima srednjega vijeka velikim dijelom izricali verbalni sadržaji, uglavnom liturgijski tekstovi egzeketskog obilježja, sada se sve više prenosi na likovne figurativne predodžbe. Istovremeno koncizni tekstovi uklesani uz likovne kompozicije ili možda tek poneka ispisana riječ iz sasvim konkretnog teološkog pojmovnika imenuje ono što je prisutno na slici, tj. elemente sakralnog prikaza neophodne za bolju vizualnu percepciju likovne scene.

Duhovnost 11. stoljeća posebice je obilježena težnjom k izražavanju liturgijskog čina putem glazbe, u skladu s mišljenjem da „melodija neposrednije od riječi vodi k Bogu i priključenju božanskim namjerama“. Redaktori tekstova veoma rado posizu za pjevanim sekvencijama službene liturgije s namjerom da funkcionalnost epigrafičkog zapisa kao transponiranog obrednog teksta bude što djelotvornija u odnosu na primatelja informacije o crkvi. Širenje gregorijanskog pjevanja na istočnojadranskom prostoru bilo je jedan od oblika propagandnog sustava reformnog papinskog svećenstva, u suprotnosti s idejama protureformista i glagoljaša, koji će ubuduće

njegovati staroslavenske obrednike i srednjovjekovne crkvene napjeve narodnog podrijetla.

S grafijskog gledišta ranoromaničke latinske natpise odlikuje veća zanatska obrađenost uklesanih tekstova, jača individualizacija, udaljavanje od stila rustične srednjovjekovne kapitale, te usvajanje pročišćenijih formi pisma.

Za razliku od najvećeg dijela natpisa zrelog predromaničkog doba, čija je vremenska odrednica uglavnom utemeljena na posrednoj dataciji, oslanjajući se poglavito na prateće likovno-ukrasne komponente spomenika kao cjeline, natpisi ranoromaničkog kulturnog sloja tijekom druge polovice i kraja 11. st. pružaju mogućnost izravnijeg kronološkog vrednovanja skulpturalno-epigrafičkih cjelina, i to navlastito prema kriterijima paleografičkog sustava, gdje likovni element samo dopunjuje i osnažuje dataciju.

Paleografički pokazatelji u prikazanim ranoromaničkim inskripcijama ponajbolje pokazuju u kolikoj mjeri uklesivanje natpisa, primičući se kraju 11. st. , pokušava slijediti, pa čak i oponašati, grafijske stilizacije aktualnih latinskih rukopisnih predložaka, potvrđujući istodobno koliko se na kamenim natpisima zrcali pismenost jednog kulturno- povijesnog prostora i epohe.

Epigrafički spomenici na južnodalmatinskim otocima u ranom srednjem vijeku

Majsan

Iz arheoloških nalaza možemo vidjeti da je Majsan bio naseljen u antici a pronađeni su i tragovi iz pretpovijesnog doba.

Prvi poznati pisani spomen Majsana koji se nalazi uz sjeveroistočnu obalu otoka Korčule u Pelješkom kanalu, potiče od Ivana Đakona, mletačkog ljetopisca iz 11. stoljeća. Ivan Đakon doduše ne spominje taj otočić, već samo navodi svetište po kojem se zvao, i kraj u kojem je dužd pristao brodovljem. Vjerojatno je to upravo ona crkva sv. Maksima, koja je zabilježena u kronici Ivana Đakona kao mjesto gdje se pri uspješnom završetku vojnog pohoda na Istru i Dalmaciju bio sklonio mletački dužd Petar Orseolo II krajem 10. stoljeća, te odatle osvojio susjedne otoke Korčulu i Lastovo, a pozvao na pokornost i dubrovačkog biskupa. Tu je zapravo Dubrovnik prestao priznavati bizantsku, a pokorio se prvi put mletačkoj vlasti, koja je zavládala i ostalom obalom srednjeg i sjevernog Jadrana. Budući da se u okolini Korčule ne spominje neko drugo svetište sv. Maksima a Majsan nosi ime po njemu, povjesničari smatraju da se piščev opis odnosi baš na ovu lokaciju. Ime crkvice sv. Maksima sačuvalo se u toku stoljeća i već u 18. stoljeću na njemu su zamijećeni ostatci prijašnjih vremena.

Većina gradnji na otočiću nastala je u pogansko vrijeme, za pune vladavine Rimljana, te su u kasnoj fazi, uz promjenu glavne namjene, doživjele puni procvat ali konačno i zaborav.

U razvijenom građevinskom sklopu raspoznali su se starokršćanski dijelovi, imposti s reljefom i stupići sa urezanim križevima, te sitni kulturni predmeti. Najznačajniji nalaz je prostorija sa središnjim grobom, koja je ukrašena zidnim slikarijama i štukaturama i njoj su podređene okolne sobe kao i groblje. C. Fisković zaključuje da je to malo ranokršćansko svetište, vjerojatno memorija sa svečevim grobom i okolnim sklopom

koje je postojalo u 4.-6. stoljeću, pa se po štovanju sv. Maksima i otočić prozvaao Majsan. Uz tu građevinsku kasnoantičku-ranokršćansku cjelinu otkrivena je i mala predromanička crkva s oltarom, kamenim ulomcima pleternog stila i grobovima. C. Fisković smatra da se zajednica vjernika okupila oko štovanja jednog promišljeno ugrađenog i čuvanog groba. Po nazivu Majsana s povijesnim imenima „ Satmaks, sutmakač, Sutmagac, scogleum subter Macas ili soto Maxan, Maižan“ otvoreno je pitanje je li se radilo o grobu solinskog biskupa Maximusa I, koji je umro 345. godine i ne zna se gdje je pokopan, ili neke druge istoimene ličnosti ranog kršćanstva u Dalmaciji. Nesumnjivo je taj dobro uređeni grob u 5. stoljeću bio postao žarište čitavog područja.

Od crkvice na Majsanu iskopani su temeljni zidovi koji su zatvarali jednostavan pravokutan prostor s polukružnim produžetkom za oltar. Da se radi o predromaničkom spomeniku, svjedoči ulomak kamene grede i zabata s urezanim motivom tzv. kamenih kuka i par slova natpisa središnjeg luka iste oltarne pregrade. Takav građevinski slog rijedak je u srednjovjekovnom graditeljstvu na istočnoj obali Jadrana, ali ipak u osnovi bitno ne odudara od načelnih sustava građenja malih crkava 10.-11. stoljeća, kada po povijesnim izvorima smještamo okvirno ovu crkvu. C. Fisković drži da je ona više ranoromanička nego čisto predromanička građevina premda drugi neki činioci ukazuju na tješnju vezu sa starijim stilskim razdobljem. To se prvenstveno odnosi na dijelove klesanog namještaja od kojeg su ulomci zatečeni u ruševini crkvice i okolo nje. Pri iskopavanju, naime, pronađeni su u nasipu ovog dijela ruševnog sklopa dijelovi kamene grede s urezanim povećim kukama. Očito je pripadala oltarnoj pregradi, tj. kamenom ikonostasu od kojeg je nađen trokutasti vrh tegurija, koji je izvađen s morskog dna u uvali Majsana zvanoj Lučica. Obrubljen je istorodnim kukama, visok 12 cm, a širok 16 cm. Na vrhu ima rupu koja je služila za umetanje završnog uobičajenog križa. Unutar samog svetišta nađen je i mali ulomak s udubenim slovima PRIVIO. Plitko urezana u ravno oklesanu površinu savijaju se uz plitki luk ukošenog ruba donje strane. Slova su nejednaka i neizrazita, ali ipak otkrivaju srednjovjekovni način pisanja. Nađen je i ulomak lisnate glavice sa širokim plosnatim lišćem, gornji dio glavice sa kukama u sredini, komadi stupića od kojih jedan završava istaknutim rubom pod kojim je inače rijetki uglačani pojas i ulomak s reljefnim dvoprutastim pleterom. C. Fisković smatra da ti svi dijelovi potječu iz

ranosrednjovjekovne majsanske crkve jer nalikuju dijelovima predromaničkih ili ranoromaničkih crkava Dalmacije i Istre.

Po većini spomenutih nalaza za koje se smatra da su nastali u ranom srednjem vijeku može se zaključiti da su stari Slaveni obitavali na otoku i nastavili ranokršćanska obožavanja tamošnje memorije. Od njih potječu i hrvatski nazivi otočića koji se nalaze uz Majsan, a to su Lučnjak, Sutvara i Gubavac na kojima su otkrivene ranokršćanske crkvice.

Majsanski ulomak je premalen da bi mogli rekonstruirati išta od natpisa ali ostali ulomci nam jasno daju naslutiti njegovu funkciju i razdoblje u kojem je nastao.

Lopud

Lopud je drugi po veličini Elefitski otok, a smješten je između Koločepa i Šipana, zbog čega se u srednjovjekovnim izvorima često spominje kao „otok u sredini“ (Insula Medio). Lopud je naseljen od najstarijih vremena, a njegovo se grčko ime pojavljuje u različitim oblicima (Delaphodia, Delaphodium, Delaphodum; Delafoata, de la Fodum, Dalaffodium...) Od latinskog naziva Lafota s vremenom je nastao hrvatski oblik Lopud, vrlo sličan nazivu poluotoka Lapada. Pod dubrovačku upravu dolazi od samih početaka i ubraja se u Astreju, najstariji dio Dubrovačke Republike.

Na Lopudu nalazimo dva natpisa za koje V. Delonga drži da je moguće da potječu od iste obitelji¹³. Stariji natpis je urezan u srebrni moćnik koji najvjerojatnije potječe iz 8. stoljeća. Drugi natpis nalazi se na oltarnoj ogradi i vjerojatno je nastao u drugoj polovini 9. stoljeća.

Lopudski relikvijar

V. Novak u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku 1940. godine objelodanio je vrlo zanimljiv spomenik iz ranog srednjeg vijeka koji je otkrio u župnom stanu u Lopudu i koji pripisuje zadnjim ostatcima kršćanskih Romana na tom otoku pri samom kraju 8. stoljeća ili početku 9. stoljeća¹⁴. Zbog ukrasa i natpisa ta je kutijica, za koju se uvriježio naziv Lopudski relikvijar, svrstana među najvrednije arheološke nalaze iz ranog predromaničkog razdoblja na cijelom dubrovačkom području.

Relikvijar je kutijica od srebrnog lima sa djelomičnom pozlatom, dužine 10,2 cm, širine 5,7 cm i visine 4, 7 cm. Ima oblik kvadera s ravnim pokretnim poklopcem, koji je za kutijicu spojen zakovicama i pokreće se šarnirima pričvršćenim na stražnjoj strani. Na stranama pravokutne kutijice ugravirani i puncirani su nizovi točkica, crtica i kružića. Na prednjoj strani ukrašen je motivom trostrukih arkada pod kojim su latinski

---

¹³ Vedrana Delonga, Nikola Jakšić, Miljenko Jurković: Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001, str 73

¹⁴ Ljubo Karaman: O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 22-23 No. 1, Zagreb, 1942, str 73.

križevi a poklopac resi jednostruka arkada s križem. Na užim bočnim stranama nalaze se po jedan križ bez arkada. Na tri ruba (osim stražnjeg) i na gornjoj strani poklopca, između šarnira, slovima rustične kapitale na vulgarnom latinskom jeziku izveden je natpis kojim donator zaziva Božju milost za počinjene grijehe, tražeći pri tome posredovanje svetaca, mučenika i Ivana Krstitelja : DOMENI BEATI SANCTI BATTESTA IOHANNES ET MARTERIS INTERCEDETE PRO MEA PECCATA APVT ILLVM ET PER ILLVM QUI VOS CORONAVIT (Gospodari, blaženi sveci, Krstitelju Ivane i mučenici, posredujte za moje grijehe kod Njega i kroz Njega koji vas okruni¹⁵).

U trenutku pronalaska natpis je bio čitav ali danas nedostaje polovica natpisa na lijevoj bočnoj strani. U samom moćniku pronađena je i mala srebrna posudica u obliku bačvice u kojoj su se u vrijeme pronalaska 1929 nalazili fragmenti ljudskih kostiju koji također danas nedostaju. Visina bačvice je 4,9 cm, a promjer pri vrhu i dnu 3, 8 cm.

Danas se relikvijar nalazi u privatnom posjedu u Dubrovniku a ranije je bio u Župnom muzeju i arhivu na Lopudu.

Bazirano na način izvođenja ornamenta relikvijar smatraju vjerojatno proizvodom sjevernoitalskih radionica koje su djelovale u duhu merovinške umjetnosti krajem 7. ili prve polovine 8. stoljeća. Kao element za moguću dataciju navodimo i ornamente izvedene nizovima malih kružnica, one su, doduše, čest ukras u kasnoantičkoj (bizantskoj) i langobardskoj umjetnosti 7. i 8. stoljeća, no takav ukras nije stran ni umjetnosti ranog karolinškog doba na istočnojadranskoj obali. Za vrijeme nastanka prije 9. stoljeća govori donekle i zamjenjivanje slova e i i na lopudskom relikvijaru. Na natpisu poklopca lopudske kutijice pet puta se javlja e umjesto i , a jednom i i umjesto e. Zamjene ovih slova nalazimo i na starohrvatskom crkvenom namještaju ali su rijetke i tada se najviše mijenja jedno slovo.

Publicirajući relikvijar V. Novak izvlači zaključke koje danas držimo prenategnutim a glase: iz činjenice da se na relikvijaru spominju moći Ivana Krstitelja Novak zaključuje da relikvijar potječe iz istoimene crkve na brdu Ivanje (iz 10. -11. stoljeća) u kojoj su kao spoilia nađeni ulomci skulpture (najvjerojatnije iz 9. stoljeća), te ju dovodi u vezu

---

¹⁵ Ante Milošević: Hrvati i Karolinzi: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 20. prosinca 2000-31. svibnja 2001.. u Europskom projektu Karlo Veliki- Stvaranje europa izložba [glavni koordinator Ante Milošević], Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000 , str 127.

s legendarnim obnoviteljem solinske (splitske) crkve Ivanom Ravenjaninom¹⁶. Novak se zalaže da neki predmet datiramo u krajnju vremensku granicu u kojoj se on uopće može pojaviti pa pod impresijom podudarnosti i navodne veze spaja tri Ivana : reorganizatora kršćanskog života Ivana Ravenjanina, moći sv. Ivana Krstitelja u moćniku i crkve sv.Ivana na brijegu Ivanju na Lopudu. Novak pomišlja na to, da je splitski nadbiskup, u svom reorganiziranom radu diljem dalmatinskog primorja, podigao na Lopudu crkvicu u čast svoga imenjaka i u sepulcrum oltara položio srebrni moćnik s moćima Ivana Krstiteljima, koji je kasnije radi pregradnje ili rušenja crkve sv. Ivana na brijegu Ivanju završio u presvođenoj grobnici ispod Gospe od Napuča. Danas se to drži slabom teorijom jer crkvica sv. Ivana po svojem tlocrtu, konstrukciji, tehnici i po stilu ukrasa na crkvenom namještaju koji je urešen troprutastim pletovima više odgovara razdoblju hrvatske dinastije tj od 9. do 11. stoljeća. Držim vjerojatniju tezu da je moćnik od početka već bio u grobu u kojem je pronađen. I sam natpis na Lopudskom moćniku sa osobnom notom dozivanja svetaca u pomoć govori više za prvotnu upotrebu u grobu nego u oltaru.

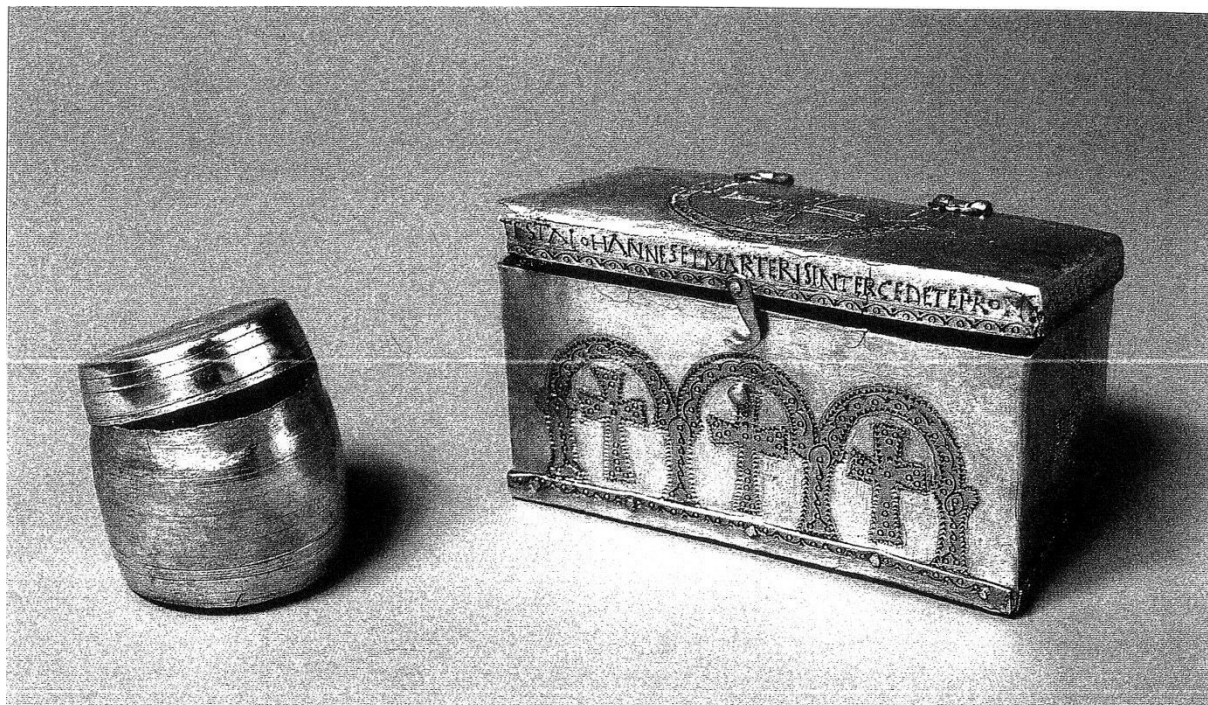
Za pouzdano datiranje zanimljive su i okolnosti nalaza Lopudskog relikvijara. Nađen je u zidanoj presvođenoj grobnici uz pokojnika koji se pri otvaranju grobnice potpuno raspao, te uz još jednu keramičku uljanicu i dva stupa s isklesanim križem. Uljanica je danas izgubljena, a stupovi sa križevima su vjerojatno nosači starokršćanske oltarne menze. Menza je izvorno vjerojatno stajala na dva stupa sa križevima koji su, kao i sve drugo iz sadržaja oltara te stare crkve „pohranjeni“ u grobnicu pod njim, vrlo vjerojatno u vrijeme njene obnove u ranom srednjem vijeku.

Grobница, po obliku kasnoantičkog tipa a pozzo, bila je ukopana pod ulaznim pragom crkve Blažene Gospe od Začeca tj. Marije od Napuča. Sudbina crkve Gospe od Napuča bila bi sasvim sigurno potpuno zaboravljena da prigodom rušenja ostataka i ravnjanja terena 1929. godine nije otkrivena kasnoantička grobnica u vrijeme izgradnje hotela Pracet. Gospa od Napuča je vjerojatno najstarija lopudska i jedna od najstarijih crkava na cijelom dubrovačkom području, a možda potječe i iz razdoblja koje je prethodilo predromanici. O crkvici se danas zna vrlo malo a najviše znamo o samom lopudskom relikvijaru za kojeg ne možemo pouzdano i utvrditi da je izvorno pripadao crkvi.

---

¹⁶ Ljubo Karaman: O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 22-23 No. 1, Zagreb, 1942, str. 90.

Sa sigurnošću možemo utvrditi da je relikvijar dao izraditi neki ugledni građanin i da on dokazuje život kršćana starih Romana na otoku Lopudu i nakon doseljavanja Slavena na Jadran.

slika 1. i 2. Lopudski relikvijar

Spiridonova oltarna ograda

Spomenik čini ulomak arhitrava oltarne ograde uklesan u vapnencu dužine 51 cm, visine 19 cm i debljine 8cm. Ulomak arhitrava ukrašen je kukama i troprutim čvorovima (pereci), pod kojim je ostatak donatorskog natpisa : [Spi]RIDO UNA CUM CON[iuge] („Spiridon zajedno sa suprugom“¹⁷) Tekst govori o donatoru, najvjerojatnije grčkog imena Spiridon, koji je u natpisu zapisan u latinskoj inačici Spirido. Iz natpisa se iščitava da je u drugoj polovici 9. stoljeća navedeni ugledni posjednik, zajedno sa suprugom , proveo radove na crkvi i tom prilikom dao izraditi oltarnu ogradu u svojoj obiteljskoj zadužbini- crkvi sv. Ilije, i tom se prigodom ubilježio kao ktitor u natpisu na arhitravu. Danas se čuva u Župnom uredu na Lopudu.

Zanimljiv element u grafijskom izgledu natpisa na spomenutom arhitravu sa Spiridonovim imenom jest rombično slovo O, kakvi su oblici osobito zastupljeni u latinskim natpisima 9. stoljeću južnim krajevima, a odraz su „adriobizantizirajućih“ tradicija koje su tu izraženije zbog blizine bizantskog ozračja i utjecaja grčke epigrafike gdje se te forme prate do 9. stoljeća.

III. 9.

slika 3. Spiridonova oltarna ograda

¹⁷ Ante Milošević: Hrvati i Karolinzi: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 20. prosinca 2000-31. svibnja 2001.. u Europskom projektu Karlo Veliki- Stvaranje europa izložba [glavni koordinirator Ante Milošević], Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000 , str 126.

Koločep

Koločep je otočić između Lopuda na sjeverozapadu i poluotoka Lapada na jugoistoku te kopna na sjeveru. Iz arheoloških ostataka grčkih i rimskih sarkofaga može se zaključiti da je otok bio naseljen i u starom vijeku. Prvi ga spominje Plinije Stariji, a spominje se i u dubrovačkom Statutu iz 1272. godine. Stanovnici svoj otok nazivaju Kalamota, a taj naziv koriste i stanovnici ostalih Elefitskih otoka te susjedne obale. Pretpostavlja se da ime potječe od grčkog originala i da znači kalos niktos (lijepa noći), po istoimenom gradiću na Peloponezu. Pod imenom Koločep otok se prvi put spominje u 14. stoljeću.

Oltarna ograda sa Koločepa

Oltarna ograda sa Koločepa smatra se jednim od najznačajnijih arheoloških spomenika na južnom Jadranu na izmaku 11. stoljeća. Njen značaj ističe se iz više razloga. Prvotno predstavlja najjužniji i izvrstan primjerak tkz. splitsko-trogirsko-kninske grupe sličnih spomenika nastalih u drugoj polovici 11. stoljeća. Njeno prisustvo na krajnjem jugu može ukazati na zanimljive povijesne i društvene događaje koji su se zbivali u vrijeme njenog nastanka. Svjedoči nam o kulturi preklesavanja starijih spomenika zbog nedostatka kvalitetnog kamena u našim krajevima. Osobitu zagonetku predstavlja natpis koji spominje jednu kraljicu (tajanstvena „SOROR ET REGINA“) kao naručiteljicu ograde. Na koncu njena rekonstrukcija predstavlja prvi ovakav zahvat Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika na jednom ranosrednjovjekovnom spomeniku izvan tzv. „matičnog područja“ muzeja. Također ona je prvi eksponat koji neće bit vraćen u crkvu kojoj je izvorno pripadao jer ona više ne postoji nego će ostati kao trajan izložak muzejske zbirke.

Rekonstruiranu oltarsku pregradu crkve sv. Mihajla na Koločepu postavio je Željko Peković na izložbi u srpnju 2000. godine u samostanu Klarisa u Dubrovniku, a tom je prigodom izdan i bogati katalog više autora.

Oltarna ograda je sastavljena od 8 mramornih ulomaka (zabata, grede, 2 stupa, 2 pluteja i 2 pilastra) koji su pronađeni na nekoliko lokaliteta na otoku: u župnoj crkvi u Donjem Čelu, na lokalitetima crkava sv. Mihajla, sv. Nikole, sv. Srđa i u ogradnom zidu kuće Jakova Besjedice u Gornjem Čelu. Veći dio zabata nalazio se u lapidariju srednjovjekovnih spomenika arheološke zbirke dubrovačkog muzeja, greda je bila ugrađena u ogradni zid dvorišta prethodno navedenog gospodina na Koločepu, dio ulomaka nalazio se u župnoj kući u Donjem Čelu, a dio u dubrovačkom uredu Državne uprave za zaštitu spomenika kulture gdje je bio pohranjen poslije arheoloških istraživanja koločepskih ranosrednjovjekovnih crkava sv. Mihajla i sv. Srđa.

Najznačajniji i najčešće proučavan artefakt je veći dio zabata oltarne ograde s reljefnim prikazom arhanđela Mihovila. Pri istraživanju crkvice sv. Srđa na istom otoku, pronađen je ulomak zabata koji se lako spojio s desne strane sačuvanog većeg ulomka s arhanđelom upotpunjujući fragmentirani natpis. Prvotno se smatralo da su ulomci pripadali crkvi sv. Srđa ali danas je prihvaćeno mišljenje da su to dijelovi namještaja koji su pripadali crkvi sv. Mihajla koja je srušena 1868. godine a njeni ostatci su ugrađeni u druge objekte na otoku. Zabat je izrađen od kararskog mramora preklesavanjem rimskog sarkofaga. Središnjim poljem dominira reljefno izrađen lik arhanđela Mihovila odjevenog u bizantsku nošnju a u ruci drži žezlo. Prikaz je uokviren nizom arkadica koje su uzdužnim zadebljanim rebrom odijeljene od rubnog pojasa ispunjenog dvoprutim kukama položenim prema vrhu zabat. Ističe se sličnost sa bizantskom skulpturom, pa je uvriježeno mišljenje da je zabat sa likom arhanđela nastao po nekom bizantskom uzorku. Na zabatu je uklesan natpis koji spominje sestru i kraljicu koja je dala sagraditi crkvu.

Prvotno sastavljena od dva arhitrava i središnjeg zabata, trabeacija nije sačuvana u cijelosti, pa je tako natpis došao do nas u krnjem obliku.

U Gornjem Čelu, nad ulaznim vratima dvorišta Jakova Besjedice, bila je uzidana mramorna greda sa natpisom. Greda je ukrašena nizom kuka s velikim okom i nizom dvoprutih istaknutih arkadica ispod kojih je traka s početkom natpisa. Isklesana je od istog mramora kao i tegurij pa se zbog toga, kao i zbog sličnog ukrasa i slova može povezati s ogradom crkvice sv. Mihajla. Traka sa natpisom je nepravilna, na početku smanjene visine sa slovima uklesanim u manjoj veličini na tom mjestu što nam

ukazuje da je vjerojatno nastala preklesavanjem antičkih ostataka, najvjerojatnije stupa.

Uvodni dio natpisa sročen je kao poziv na molitvu. Riječ queso daje izričaju pomalo retoričku intonaciju i naliči uvodu u brojne orationes ili preces što su se stoljećima prakticirale u rimskoj liturgiji. U početku razvučen, bez odmjeravanja natpisne plohe, tekst, kojemu je naglasak u poruci zapisanoj na zabatu, u nastavku se pažljivije raspoređuje pri čemu se koriste kratice i ligature na način koji je uobičajen pri sastavljanu tekstova u srednjem vijeku. Kako natpis nije u cijelosti očuvan V. Delonga ga nadopunjuje najprikladnije smislu i formama koje su dominirale pri stvaranju takvih natpisa. Smatra da“ lakunu između zadnjeg slova na lijevom arhitravu koje bi, vjerojatno, odgovaralo ostatku veznika vt i sintagme što, po svoj prilici, započinje krnjim prijedlogom pro, pisanim suspenzijom i nastavlja se čitkim tekstom SORORE E(T) REGINA (Q)UAE EDIFICA(VIT)...), najprihvatljivije dopuniti u molitvenom duhu teksta koji prethodi; možda rečenicom VT FUNDATIS PRECES koja bi osim smislom i dužinom teksta prikladno ispunila prazninu u natpisu. Nadalje, desni kraj zabata pokazuje pri lomu da je glagol EDIFICARE možda čak završavao i ligaturom zadnjih triju slova, dakle kao EDIFICAVIT, dok bi prema vidljivim grafijskim naznakama potom sljedila riječ ECCLESIA. „¹⁸

Na temelju sačuvanog teksta , koristeći konvencionalne i stilske jezične izraze koji su bili uobičajeni u srednjovjekovnim natpisima i uzimajući u obzir pojedinosti vezane uz crkvu i njenog titulara vrhunski stručnjak za srednjovjekovne natpise, V. Delonga predlaže sljedeći sadržaj : + QVESO VOS OM(NE)S Q(VI) ASPICITIS V[T FVNDATIS PRECES] P[RO] SORORE E(T) REGINA Q(VAE) EDIFICA(VIT ECCLESIA(M) IN HONORE(M) S(AN)C(T)I MICHAELIS ARCHANGELI]. U prijevodu on glasi: Molim sve vas koji ovo gledate da (izrečete iskrene molitve) za sestru i kraljicu, koja je sagradila (crkvu u čast svetoga Mihovila arkandela)¹⁹.

Analizirajući grafijsku izvedbu teksta V. Delonga zaključuje da morfologija slova, vođena željom za što izrazitijim likovnim efektima, u usitnjenom ukrasu točkastih ili iscrtanih detalja te po sredini uvijenim oblim linijama grafema, ima svoje predloške u

---

¹⁸ Vedrana Delonga: Pisana uspomena na jednu „sestru i kraljicu“ s Koločepa, Starohrvatska prosvjeta III/34, Split, 2007, str. 200

¹⁹ Vedrana Delonga: Pisana uspomena na jednu „sestru i kraljicu“ s Koločepa, Starohrvatska prosvjeta III/34, Split, 2007, str 201

istovrsnoj knjiškoj produkciji, tj. u načinu obrade slova u beneventanskim kaligrafiranim rukopisima.

Posebnu zanimljivost predstavlja pisarska specifičnost natpisa s Koločepa koja se sastoji od dodavanja malih poprečnih crta u obradi obliha inicijala (Q,S,O) koji se ne javljaju u srodnim spomenicima tzv splitsko-trogirsko-kninske grupe. Istu specifičnost možemo primijetiti na otkrivenoj pergameni beneventanskog liturgijskog priručnika iz druge polovice 11. stoljeća nedavno otkrivenog u Dubrovniku koja sadrži legendu i obredne običaje blagdana sv. Nikole.

Uz zabat i gredu pronađeni su ulomci dvaju pluteja, dva pilastra i dva stupa izrađena također preklesavanjem antičkih sarkofaga.

Prvi plutej rekonstruiran je sastavljanjem triju ulomaka pa je samo minimalni dio trebalo nadopuniti. Podijeljen je na tri cjeline a osobitost predstavlja središnji dio urešen figuralnim prikazima. Ukasno polje ispunjava reljefni ukras sa središnjim motivom istokračnog križa oko kojeg su dvije troprute koncentrične kružnice povezane dijagonalno postavljenim troprutim trakama s čvorovima. U poljima između kružnica prikazane se scene lova: dva dječaka koja pušu u rog, grifon i pas koji goni zeca. Gornja rubna traka ispunjena je reljefom koji se sastoji od srololiko izvijene troprute trake sa završetcima u obliku listića, vitica i palmeta oblikujući motiv lire. Donju rubnu traku resi niz reljefno izrađenih arkada unutar kojih su palmete i vitice. Gledajući prema svetištu, taj se plutej nalazio s lijeve strane jer je na njegovom desnom bolu sačuvan trag otučenog istaka (pera) koji je ulazio u žlijeb pilastra.

Plutej koji se nalazio na desnoj strani i od kojeg je bila sačuvana gornja polovica, bio je podijeljen na sličan način kao i prethodni. središnje polje sadrži reljefni ukras koji čine dvije troprute koncentrične kružnice povezane dijagonalno postavljenim troprutim pletenicama, te biljnim motivima. Između kružnica je tropruti romb a slobodna polja između ispunjavaju biljni motivi u obliku bršljanova lista. Motiv lire ponavlja se na gornjoj ukasnoj traci kao i kod lijevog pluteja sa razlikom da se taj motiv sada niže vertikalno. Donja rubna traka nije sačuvana već je u rekonstrukciji ponovljen motiv s lijevog pluteja.

Pronađeni pilastri su nejednake širine kao i pluteji što nam ukazuje da je klesar vjerovatno imao problema s dimenzijama mramora koji je proklesavao. Urešeni su

reljefno izrađenim ukrasom u obliku troprutih traka koje se međusobno isprepliću tvoreći motiv „pereca“ ili višestruko učetvorenih kružnica. Klesar je težio simetriji tako da je kombinirajući različite dimenzije pilastra i pluteja ipak dobio simetričnu kompoziciju.

Konzervatorski zahvat – prilikom kojega su obavljena arheološka istraživanja crkve sv. Nikole na mjesnom groblju i paralelno crkve sv. Mihajla- podario je niz nalaza predromaničke pleterne plastike, koji su stvorili dostatan materijal za rekonstrukciju ograde te njezino sigurno atribuiranje crkvi sv. Mihajla.

Da je riječ o ogradi iz crkve sv. Mihajla svjedoči nekoliko činjenica. Prvotno svi ulomci su napravljeni od iste vrste materijala- mramora preklesanih rimskih sarkofaga, dok je ostala skulptura na otoku izrađena od vapnenca. Rekonstruirana širina oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla točno odgovara razmaku između „T“ pilastra crkve sv. Mihajla i znatno je šira od ostalih na otoku. Nadalje, na svim ulomcima ograde i prozora vidljiv je rad jedne i kvalitetom ujednačene radionice. U konačnici lik arhanđela Mihajla na zabatu ograde, prikazuje titulara kojemu je posvećena crkva.

Skulptorske i stilske karakteristike oltarne ograde pomažu nam pri preciznijoj dataciji i određivanju uže stilske skupine kojoj pripada. I. Petricoli analizirajući ornamente pluteja utvrđuje sličnosti s ulomcima iz crkve Gospe iz Lužina u Stonu i sa pločom u Sušćepanu u Boki Kotorskoj. Ipak najviše srodnosti Koločepska oltarna ograda dijeli sa ulomcima dviju oltarnih ograda iz Splita(Sv. Petar na Lučcu i Sv. Teodor- danas Gospa od Zvonika) i jedne iz Trogira (sv. Barbara – nekadašnji sv. Martin). Identičnost u klesarskoj obradi, upotreba istog tipa ukrasa, bolje poznavanje anatomije, proporcija i nijansi u oblikovanju volumena ukazuju da su proizvod iste kiparsko klesarske radionice (splitsko-trogirsko-kninska grupa) čiji su majstori djelovali na širokom području od Zvonimirove prijestolnice u Kninu (sv. Stjepan Ugarski) i Biskupiji (sv. Marija), do crkava grada Splita (sv. Petar na Lučcu, sv. Martin, sv. Julijana, Gospa od Zvonika-sv. Teodor), Trogira (sv. Barbara) ili Kaštela (sv. Petar od Klobučca), pa sve do Koločepa na jugu (sv. Mihajlo).

Osim skulptorske sličnosti na taj zaključak navodi i grafijska sličnost natpisa koja ima karakter „dvorske radionice“ kraja 11. stoljeća.

To upućuje i natpis koji spominje tajanstvenu kraljicu kao naručiteljicu ograde. Istaknuto mjesto na oltarnoj ogradi, pred svetištem jasno svjedoči o važnosti kraljice čije ime ,nažalost ,nije sačuvano ili nije bilo uklesano.

Njen identitet zasada ostaje nepoznanica, iako većina stručnjaka drži da je riječ o kraljici Jeleni, iz ugarske dinastije Arpadovića, supruzi kralja Dmitra Zvonimira, odnosno sestri ugarskog kralja Ladislava, iz konca 11. stoljeća. Ta ideja potekla je od dubrovačke arheologinje R. Menalo kada je izvještavala o rezultatima arheoloških istraživanja crkve sv. Srđa na Koločepu 1984. godine.

V. Delonga navodi da sličan naziv *soror* i *regina* možemo naći u povijesnoj literalnoj tradiciji kao npr. u starom ugarskom ljetopisu, Bečkoj ilustriranoj kronici (*Chronicon pictum Vindobonense*).²⁰ U njemu se kazuje da je Jelena bila „*soror regis Ladislai*“, a njen suprug, kralj Zvonimir (1075.-1089.) „*sororius Geyse*“, tj šurjak hercegu Gejzi, odnosno njegovu bratu Ladislavu.

Pronalazak Koločepske oltarne pregrade i njeno povezivanje sa kraljicom Jelenom omogućava nam tračak svijetla u poznavanje prilika na južnom Jadranu u vrijeme vladanja posljednjih kraljeva hrvatske dinastije.

V. Delonga iznosi teoriju koja bi mogla objasniti povijesnu pozadinu ovoga spomenika.

Kraj 11. stoljeća je vrijeme ugroženog jedinstva crkvene organizacije na jugu Dalmacije. Dubrovački nadbiskup pokazuje namjere odvajanja od splitske metropolije i stvaranja vlastite s jurisdikcijom nad svim biskupijama dukljanske države. Njega podupire dukljanski vladar koji ima vlastite aspiracije prema Dubrovniku. Istodobno se u središtu hrvatske države vodi borba između pristaša reformnog papinstva i njihovih protivnika. Najistaknutiji prvak papinske politike je splitski nadbiskup Lovre (1059.-1099.) koji kao „duhovni otac“ kralja Zvonimira jamačno pokušava iskazati svoj primat i na jugu Dalmacije. V. Delonga smatra mogućim da su dva saveznika i odana papinska podanika, kralj Zvonimir i nadbiskup Lovre zatražili pomoć od jednog od najutjecajnijih predstavnika Grada – opata benediktinskog samostana sv. Marije na Lokrumu i da kraljičino dobročinstvo služi kao poticaj ili nagrada za opatovu

---

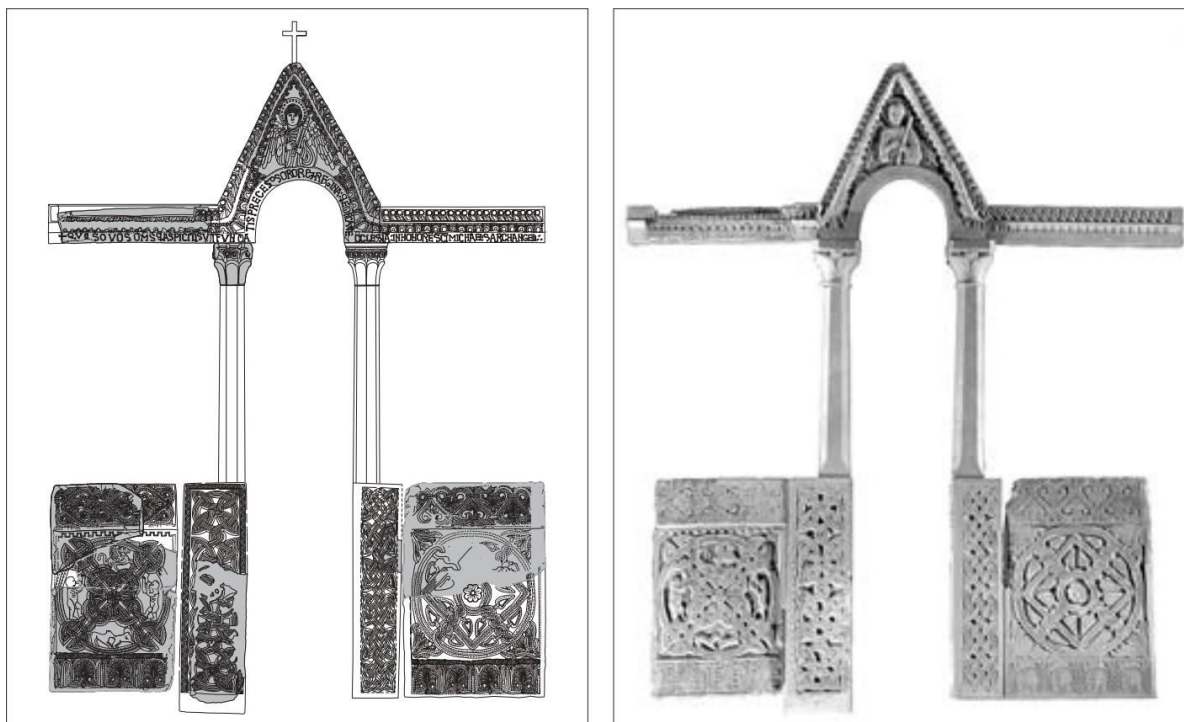
²⁰ Vedrana Delonga: Pisana uspomena na jednu „sestru i kraljicu“ s Koločepa, *Starohrvatska prosvjeta* III/34, Split, 2007, str. 204

pomoć. V. Delonga kaže da „dopušteno je pretpostaviti da je za takvu donaciju u dubrovačkom kraju, tadašnjim benediktincima bio čak poslan i majstor iz splitskog ranoromaničkog klesarskog kruga, da na crkvi sv. Mihajla, u duhu radionice kojoj pripada, na licu mjesta uresi oltarnu ogradu, odnosno ovjekovječi zaslužnu donatoricu, ugarsku princezu, soror regis Ladislai, hrvatsku kraljicu Jelenu – Lepu (regina helena).“²¹

Dobre veze između ugarskog dvora i benediktinaca može posvjedočiti i pismo Jeleninog brata, ugarskog kralja Ladislava Arpadovića, montekasinskom opatu Oderiziju, iz 1091. godine u kojem Ladislav posredstvom opata pokušava dobiti papin pristanak da kao baštinik kralja Zvonimira zavlada Hrvatskom.

Zanimljivost predstavlja da su se na Lokrumu nalazile i relikvije sv. Stjepana kralja, utemeljitelja kršćanskog ugarskog kraljevstva koje su nakon razdiobe benediktinskih posjeda prešle u posjed dominikanaca gdje su ostali do današnjeg dana.

Koločepska oltarna ograda predstavlja najznačajniji spomenik na južnodalmatinskim otocima u ranom srednjem vijeku i osobitu zagonetku o identitetu tajanstvene kraljice. U skromnom materijalu kojim se bavi ovaj rad ističe se svojom ljepotom, umješnošću i značajem.

²¹ Vedrana Delonga: Pisana uspomena na jednu „sestru i kraljicu“ s Koločepa, Starohrvatska prosvjeta III/34, Split, 2007, str 205

slika 4. Koločepska oltarna ograda

Lokrum

Lokrum je otočić koji leži jugoistočno, oko kilometra udaljen od stare gradske jezgre Dubrovnika. Lokrum je ime najvjerojatnije dobio po latinskoj riječi akrumen koja znači kiselo voće. Na njemu je osnovan najstariji samostan reda sv. Benedikta na dubrovačkom području. Organizirao ga je 1023. godine Dubrovčanin Petar (Gučetić?), monah iz opatije sv. Marije na otočju Tremiti pred Puljom. Prve svećenike Petar je pronašao među svojim sugrađanima a prvi starješina zvao se Leon. Lokrum je preko opatije na Tremitima odmah dobio vezu sa Monte Cassinom i uživao je poseban status u Republici. Grad Dubrovnik je dao poticaj za osnutak samostana na Lokrumu, on mu je i osigurao prvotni patrimonij stoga ga dubrovčani drže gradskom zadužbinom. Samostan je u Dubrovačkoj Republici uživao posebne povlastice navedene i u Statutu. Lokrumski je opat, dok se nije uredila mljetska kongregacija, bio u Dubrovniku po rangu prvi prelat poslije nadbiskupa, a u samoj dubrovačkoj katedrali bile su za nj i njegove monahe pridržane određene liturgijske funkcije preko godine. Monasi na Lokrumu pripadali su običnim ili tzv. crnim benediktincima (ordinis sancti benedicti nigrorum).

Epitaf nadbiskupa Vitala na Lokrumu

Mramorna nadgrobna ploča pod trijemom dvorišta samostana sv. Marije otkriva nam da je pod njom položen dubrovački nadbiskup Vital Ovčarević. Ovaj samostan se u nekim starijim dokumentima spominje pod imenom sv. Benedikta ili kao samostan sv. Marije i sv. Benedikta jer su na otočiću postojale dvije crkve: jedna sv. Marije, a druga sv. Benedikta ali kasnije se kao titular spominje samo sv. Marija. Dubrovčani ga najčešće zovu samo lokrumskim samostanom.

Do konca 13. stoljeća se na Lokrumu pokapala moćna dubrovačka vlastela, kao navodno i neki vladari Gornje Dalmacije i Duklje, ali danas su sačuvana samo dva epitafa i fragmenti trećeg. Fragmenti pripadaju epitafu Paskve Sarube iz 14. stoljeća a mlađi epitaf Vitu Prokulu iz 12. stoljeća.

Nama najznačajniji epitaf pripada nadbiskupu Vitalu (1022.-1046.) koji je sudjelovao u osnivanju benediktinskog samostana sv. Marije, najstarijeg na dubrovačkom području.

Epitaf je uklesan na neukrašenu mramornu ploču a tekst glasi : † HIC REQ(VI)ESCIT VITALIS ARCHIEP(ISCOPV)S DOM(IN)I THEODORI FILIUS P(RO) CVI(VS) A(NI)MA HVMILIT(E)R [ORA]²². U prijevodu glasi: Ovdje počiva nadbiskup Vital, sin gospodina Teodora. ponizno se pomoli za njegovu dušu!

Ovaj spomenik nam je značajan jer svjedoči o istaknutom pojedincu u Gradu i pruža dokaz da je Lokrum bio važno počivalište dubrovačke gospode . Predstavlja dobar primjer sepulkralnog natpisa koji su znatno rjeđi od donacijskih na prostoru Dalmacije.

slika 5. epitaf nadbiskupa Vitala

---

²² Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, svezak I , Benediktinki priorat-Tkon (kod Zadra), Split, 1964, str. 337/8

Sveti Andrija kod Dubrovnika

Otočić Sveti Andrija nalazi se na šest milja daleko od Gruža i dijeli ime sa još dva otoka u Jadranu (Svetac u blizini Visa i Crveni otok blizu Rovinja). Ponekada se u literaturi naziva imenom Sv. Andrija izvan Koločepa. Prvi stanovnici otoka bili su benediktinci, a samostan i crkvu izradila je dubrovačka obitelj Crijević. Koncem 15. stoljeća u nj je stupio poznati benediktinac Ludovik Crijević Tubero, pa je tom tom prigodom zabilježeno, da su zadužbinu sv. Andrije osnovali Ludovikovi pređi u 13. stoljeću , ali zasigurno je na tom mjestu ranije postojao neki cenobij (12. st. a moguće i ranije) jer su pronađeni ulomci praga nadvratnika onoga doba sa natpisom.

Nadvratnik sa sv. Andrije kod Dubrovnika

Sačuvano je više oporuka 13. i 14. stoljeća u kojima dubrovčani spominju samostan sv. Andrije na morskoj pučini (Sancti Andreae de Pelago) ali prvu vijest o zadužbini sv. Andrije ipak bilježe dva ulomka sa praga na kojima piše:[(TEM]PORIB(VS) P(ATRIS) BASILII Q(VOND)AM GR(E)GORII HVMILIS P(R)IORI(S) S(ANCTI) A(NDREE).²³ Prijevod glasi: u vrijeme oca Bazilija pokojnoga Grgura, poniznog priora svetog Andrije. Natpis na pragu svjedoči da je na otoku u vrijeme svetoandrijskog priora Bazilija Grgureva bila već podignuta nekakva građevina u 11. ili 12. stoljeću. Nisam mogla definitivno utvrditi vrijeme nastanka natpisa ali sam ga odlučila uvrstiti u rad zbog male količine materijala koje sam pronašla na obrađenu temu.

Danas se ulomci čuvaju u dubrovačkom muzeju Rupe.

Natpis je značajan jer iako nije definitivno utvrđeno vrijeme nastanka svjedoči o značaju i rasprostranjenosti benediktinskog reda u ranom srednjem vijeku na južnodalmatinskim otocima.

---

²³ Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, svezak I, Benediktinski priorat-Tkon (kod Zadra), Split, 1964, str 346, .

Zaključak

Epigrafički spomenici su se još jednom pokazali kao izvori prvog reda jer su puno manje podložni falsificiranju i uništavanju.

Količina materijala sakupljena na temu ovog rada iako količinski skromna, po mom mišljenju je dostatna da baci svjetlo na prilike koje su vladale na južnodalmatinskim otocima u ranom srednjem vijeku.

Jasno se da uvidjeti da južni Jadran prati tadašnje događaje i kulturne smjerove Hrvatske i Europe. Na natpisima južnodalmatinskih otoka ocrtava se ista društvena slika kao i ostatku hrvatskog društva, tj. donatori su viši slojevi sekularnog ili sakralnog dijela društva. Benediktinski samostani predstavljaju također mjesta posebne važnosti a njihovi prvaci su istaknuti članovi tadašnjeg društva.

Zanimljivost predstavlja da kod imena Spiridon daje se naslutiti da je ta obitelj vjerojatno grčkog porijekla što svjedoči o dugoj tradiciji življenja na južnodalmatinskim otocima.

Iako prati generalne odlike i forme, na spomenicima južnog Jadrana daju se prepoznati i specifičnosti koje je rese. To se prvenstveno odnosi na pojedine motivske skupine i kompozicije pletene plastike južnog Jadrana kao i očitu povezanost sa Bizantskom umjetnošću (Arhandeo Mihajlo na Koločepu). Te odlike daju nam naslutiti da se na tom području nalazila kvalitetna klesarska radionica koja je djelovala u kontinuitetu kroz cijelu predromaniku.

Vrhunac umijeća ipak predstavlja djelo koje izgleda da moramo pripisati drugoj radionici –splitsko-trogirsko-kninskog kruga. Koločepska oltarna ograda predstavlja najjužniji primjerak te radionice i svojim natpisom otvara put zanimljivoj tezi o identitetu tajanstvene“ sestre i kraljice“.

Razloge nepostojanja veće količine ranosrednjovjekovnih natpisa na južnojadranskim otocima nisam uspjela detektirati ali je očita skromnost materijala naspram sjevernoj i srednjoj Dalmaciji. Možda upravo ta skromnost im povećava dragocjenost.

Literatura:

- Ivan Bašić: Ulomci najstarijeg ciborija splitske katedrale. Dopune splitskoj klesarskoj radionici. Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske, Zbornik Dana Cvitka Fiskovića, održan 2012, FF press, Zagreb, 2014
- Neven Budak: Prva stoljeća Hrvatske, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994
- Tonči Burić . Predromaničke oltarne ograde-vijek upotrebe i sekundarna namjena, Starohrvatska prosvjeta, III/24., 1997
- Vedrana Delonga, Nikola Jakšić, Miljenko Jurković: Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001
- Vedrana Delonga. Crtice iz ranosrednjovjekovne epigrafike / propitiatorum i velum u predromaničkim natpisima, Opuscula Archaeologica- radovi Arheološkog zavoda, Vol. 23-24, No. 1. prosinac 2000, Zagreb
- Vedrana Delonga: Latinski epigrafički spomenici u ranovjekovnoj Hrvatskoj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika-Split, Split, 1996
- Vedrana Delonga: Pisana uspomena na jednu „sestru i kraljicu“ s Koločepa, Starohrvatska prosvjeta III/34, Split, 2007
- Cvito Fisković. Lokrumski spomenici, Bulletin, god XI, dvobroj1,2, 1963
- Cvito Fisković: Ranosrednjovjekovne ruševine na Majsanu, Starohrvatska prosvjeta, vol. III No. 11 travanj 1981, Split,.
- Cvito Fisković. Ranokršćanska memorija i groblje na Majsanu, Starohrvatska prosvjeta, Vol III, No. 13. Listopad 1983, Split
- Miljenko Jurković: Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, Starohrvatska prosvjeta, 15/1985. , Split
- Ljubo Karaman: Iz kolijevke hrvatske prošlosti: historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima, Matica hrvatska, zagreb, 1930
- Ljubo Karaman: O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 22-23 No. 1, Zagreb, 1942

- Nada Klaić : Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb, 1975
- Tomislav Marasović. Elafiti u ranom srednjem vijeku, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1997
- Ante Milošević: Hrvati i Karolinzi: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 20. prosinca 2000-31. svibnja 2001.. u Europskom projektu Karlo Veliki- Stvaranje europa izložba [glavni koordinator Ante Milošević], Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000
- Ante Milošević: Oltarna ograda s Koločepa, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000
- Branko Nadilo: Otoci uokolo Dubrovnika, Građevinar, 52-10, Zagreb, 2000
- Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, svezak I i svezak II, Benediktinci priorat-Tkon (kod Zadra), Split, 1964
- Željko Perković, Duško Vilić, Doroti Brajnov : Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s Koločepa, Prostor , 13(2005), 1{29} Split, 2005
- Nikša Petrić. Ranosrednjovjekovna civitas srednjodalmatinskih otoka, Starohrvatska prosvjeta III/24 (1997), Split
- Željko Rapanić: Donare et dicare (o darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku), Starohrvatska prosvjeta, 14/1984, Split
- Željko Rapanić: Predromaničko doba u Dalmaciji, Logos, Split, 1987
- Krešimir Regan, Branko Nadilo: Stare crkve otoka Lopuda, Građevinar, 58-6, Zagreb 2006
- Ivica Žile: Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa. Matica hrvatska; Dubrovnik, 2003
- Ivica Žile : Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci Dubrovačkoj, Starohrvatska prosvjeta 21/1991, Split

Izvori ilustracija:

- slika 1 i 2 - Ante Milošević: Hrvati i Karolinzi: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 20. prosinca 2000-31. svibnja 2001.. u Europskom projektu Karlo Veliki- Stvaranje europske izložba [glavni koordinator Ante Milošević], Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000 str. 127
- slika 3 – Ante Milošević: Hrvati i Karolinzi: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 20. prosinca 2000-31. svibnja 2001.. u Europskom projektu Karlo Veliki- Stvaranje europske izložba [glavni koordinator Ante Milošević], Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000 , str 126
- slika 4 - Željko Perković, Duško Viočić, Doroti Brajnov : Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s Koločepa, Prostor , 13(2005),1{29} Split, 2005 ,str. 3
- slika 5 - Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, svezak I i svezak II, Benediktinski priorat-Tkon (kod Zadra), Split, 1964 , str. 339
-